

JEEVANDEEP SHAIKSHANIK SANSTHA'S PO'S

ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE

(Affiliated to Mumbai University)

Mumbai University Affiliation No. Aff / Recog. /6403 of 2008 dt. 17th Oct. 2008
Govt. of Maharashtra Order No. NGC 2008 / (218 / 08) MS - 3, dt. 16/6/2008

At. Khardi (E), Tal. Shahapur, Dist. Thane Pin 421 601. • Website : www.jeevandeepcollegekhardi.in • Email: jeevandeepkhardi@gmail.com

Ref. : JSSP/ACBCK / _____

Date : _____

3.3.1.1 Number of research paper published per teacher in journals notified on UGC care list five years

YEAR 2019-20

INDEX

Sr.No	Title of Paper	Name of Author	Department Teacher	Name of Journal	Year Of Publication	ISSN NO.
1	Educational Status of Tribal Community of Goveli Thakur Pada: A Clinical Study	Asst.prof. Bhagyashree pawar	Sociology	Vidyavarta	2019-20	2319-9318
2	Naxalism as a Social Problem: A Sociological Approach	Asst. Prof.D.M. Bhutale	Sociology	International multidisciplinary E-Research journal	2019-20	2348-7143

JEEVANDEEP SHAIKSHANIK SANSTHA'S P.O.'S
ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE
(Affiliated to Mumbai University)

Mumbai University Affiliation No. Aff / Recog. / 6403 of 2008 dt. 17th Oct. 2008
Govt. of Maharashtra Order No. NGC 2008 / (218 / 08) MS - 3, dt. 16/6/2008

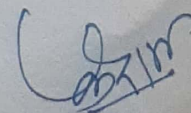
At. Khardi (E), Tal. Shahapur, Dist. Thane Pin 421 601. • Website : www.jeevandeepkhardi.in • Email : jeevandeepkhardi@gmail.com

Ref : JSSPIACSR / _____

Date : _____

3	Impact of globalization on Indian tribal community	Asst. Prof. D.M. Bhutale	Sociology	Vidyavarta	2019-20	2319-9319
4	Impact of globalization on tribal land in Shahapur taluka	Asst. Prof. Vishal Bhosale	Geography	Peer Reviewed international publication	2019-20	2319-9318
5	Globalization and Tribal Marathi Poetry	Asst. Prof. Kailas kalkate	Marathi	Vidyavarta	2019-20	2319-9318
6	Sociality of literature	Asst. Prof. Kailas Kalkate	Marathi	International multidisciplinary E-Research journal	2019-20	2348-7143
7	Role of tribal folk culture in sustainable development of tribal tribe	Asst. Prof. Kailas kalkate	Marathi	International multidisciplinary E-Research journal	2019-20	2348-7143
8	Ranganath Pathare is a story writer who presents the folly of society and culture	Asst. Prof. Kailas kalkate	Marathi	Saksham samiksha	2019-20	2231-4377

Principal
Jeevandeep Shaikshanik Sanstha P.O.'s
Art's, Commerce & Science College, Khardi
Khardi, Tal. Shahapur, Dist. Thane 421 601

IAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

Special Issue, March 2019

International Multilingual Refereed Research Journal

V i d y a w a r t a

Indian Council And Social Science Research

(Western Regional Center, Mumbai)
And

**Jeevandeep Shaikshanik Sanstha
Arts, Commerce & Science College, Khardi**
Tq. Shahapur, Dist. Thane.
(Affiliated to Mumbai University)

Organized

Two Day's Interdisciplinary National Conference on

Impact of Globalisation on Indian Tribal Community

On Dated : 01 & 02 March, 2019

Organized By

Jeevandeep Shaikshanik Sanstha
Arts, Commerce & Science College, Khardi,
Shahapur, Dist-Thane- 421601

Prof. D.M. Bhutale
Convener

Prof. K.R. Kalkate
I/C. Principal

MAH MUL/03051/2012
ISSN: 2319 9318

Vidyawarta[®]
Peer-Reviewed International Publication

March 2019
Special Issue

01

MAH/MUL/03051/2012

ISSN :2319 9318

जीवनदीप शैक्षणिक संस्था, पोई संचालित व मुंबई विद्यापीठ, मुंबई संलग्नित
कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, खर्डी, ता. शहापूर जि. ठाणे
व इंडियन काउन्सिल अँड सोशल सायन्स रिसर्च यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित
दोन दिवसीय राष्ट्रीय चर्चासत्र
जागतिकारणाचा भारतीय आदिवासी समुदायावर पडलेला प्रभाव

Patron

Hon. Ravindra Ghodvinde

(President Of Jeevandeep Shaikshanik Sanstha)

Guest Editor

Prof K R Kalkate

HOD of Marathi Department & I/ C Principal

Jeevandeep Shaikshanik Sanstha

Arts, Commerce & Science College, Khardi, Tal. shahapur Dist. Thane

Prof D M Bhutale

HOD of Sociology Department

Jeevandeep Shaikshanik Sanstha

Arts, Commerce & Science College, Khardi, Tal. shahapur Dist. Thane

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana
Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd., At.Post.
Limbaganesh Dist, Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Babu Ganpat.

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post. Limbaganesh, Tal. Dist. Beed

Pin-431126 (Maharashtra), Cell: 07568057695, 09850203295

harshwardhanpub@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Books, Journals, Magazines, Etc. / www.vidyawarta.com

- 65) आदिवासींच्या समस्या व शासकीय उपयोजना
राजपुत विश्वास भरतसिंग, औरंगाबाद ||235
- 66) गोवर्धन संस्कृतग्रंथालयातील आदिवासी समुदायाची शैक्षणिक मिशनी— एक चिकित्सक
डा. भास्करजी गुलाम पवार, जि. ठाणे, महाराष्ट्र ||239
- 67) जागतिकीकरण आणि 'तळ हवळताना' काव्यसंग्रहातील आदिवासी कविता
भा. आनंद वारके, जि. कोल्हापूर ||242
- 68) IMPACT OF GLOBALIZATION ON TRIBALECONOMY IN INDIA
Mr. Rahul Jadhav, Dist. Thane ||247
- 69) Tribal Development Programmes and Policies in India
Dr. Afroz Begum, Aurangabad ||251
- 70) आदिवासी समाजाच्या विकासात मानव अधिकारची भूमिका.....
डा. येसके नागनाथ दिगांबर ||255

३. शर्मा डी. डी. व गुप्ता एम. एल., भारतीय सामाजिक समस्याएँ, साहित्य भवन पब्लिकेशन, २००४

४. यदुवाल ए. ए., आदिवासींचे समाजशास्त्र, विद्या प्रकाशन, नागपुर, २०१२.

५. पाटील के. जी. व कुलकर्णी ज्योती, नकाण बी. व्ही. व वाइकर ए. व्ही., समाजशास्त्र, निराली प्रकाशन, पुणे.

६. साळुंखे सज्जेश, समाजशास्त्रातील मुलभूत संकल्पना, नरेड प्रकाशन, पुणे.२, २००६.

७. कच्छाडे बी. एम. भारतीय समाज : प्रश्न आणि समस्या, पिंपळापूर प्रकाशन, २००९.

८. महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक मंडळ, समाजशास्त्र, पुणे प्रकाशन, २०१३.

९. झा राजेशकुमार (संपादक), योजना (आदिवासी आणि वंचित समाज), जानेवारी २०१४.

१०. कच्छल दिपीका (संपादक), योजना (आरोग्य), फेब्रुवारी २०१६.

११. सिंह ब्रिजेश (संपादक), लोकराज्य, ऑगस्ट २०१६.

१२. www.wikipedia.com/ अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमाती.

□□□

गोवेली ठाकुरपाड्यातील आदिवासी समुदायाची शैक्षणिक स्थिती— एक चिकित्सक अभ्यास

प्रा. भाग्यश्री गुलाब पवार

सह. प्राध्यापक, समाजशास्त्र,

कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय गोवेली,

ता. कल्याण, जि. ठाणे, महाराष्ट्र

गोणवारा:—

शिक्षण ही आजच्या काळाची गरज बनली आहे. शिक्षणाशिवाय मानवाचे जिवन हे पशुप्रमाणेच असेल. समाजाचा भाग असणाऱ्या आदिवासी समुदायांनी देखिल शिक्षणाकडे वळणे अत्यंत गरजेचे आहे. या समुदायाची शैक्षणिक स्थिती जाणून घेऊन त्यांना शिक्षणाभिमुख बनविणे ही सर्वांचीच नैतिक जबाबदारी आहे. हे लक्षात घेऊन गोवेली ठाकुर पाड्यातील आदिवासी समुदायाची शैक्षणिक स्थिती—एक चिकित्सक अभ्यास हा विषय प्रस्तुत अभ्यासासाठी निवडला आहे. प्रस्तुत अभ्यासासाठी गोवेली ठाकुरपाडा गावात राहणारे लोक एकक म्हणून निवडण्यात आले आहेत व तथ्य संकलनासाठी मुलाखत व अनुसूचिका वापर करण्यात आला आहे. या अभ्यासाअंती असे लक्षात आले आहे की, गोवेली ठाकुर पाड्यातील लोकांमध्ये सध्या शिक्षणाचे महत्त्व रुजत आहे व आपण शिकलो नाही म्हणून मजुरी सारखी कामे करावी लागतात पण आपल्या मुलांनी शिकून मोठे व्हावे ही अपेक्षा व्यक्त केली जात आहे. या समुदायाच्या सर्वांगीण विकासासाठी कौशल्य विकास कार्यशाळा, रोजगाराभिमुख कार्यशाळा आयोजित केल्यास त्या आपल्या विकासाकडे वाटचाल करू शकतात.

प्रस्तावना:—

जेव्हा संपूर्ण सृष्टीचा विचार केला जातो तेव्हा

सजिव सृष्टीमध्ये मानवानेच स्वतःच्या प्रगतीकडे वाटचाल केल्याचे दिसून येते. जंगल खोऱ्यात भटकणारा मानव ते अंतराळात वास्तव्य करण्यास प्रयत्नशिल असणारा मानूस यात मोठी तफावत दिसून येत आहे आणि हे फक्त शिक्षणामुळेच शक्य झाले आहे. शिक्षणामुळेच मानवाचे प्राण्यातून मानवी प्राण्यात रूपांतर झालेले दिसते.

व्यवहारामध्ये शाळेत जाण्याला शिक्षण म्हटले जाते, सध्याच्या समाजात शाळेत जाणे, साक्षरता, परिक्षा, पदव्या, ज्ञान, जिवनाला वळण लावणे यालाच शिक्षण म्हटले जाते पण शास्त्रीय अर्थाने पाहिल्यास शिक्षण म्हणजे विकसनशिल बदल होय. शिक्षणाची संकल्पना समजून घेण्यासाठी अनेक शास्त्रज्ञांनी सांगितलेल्या व्याख्या अभ्यासल्यास सोपे जाते. स्वामी विवेकानंद यांच्यामते शिक्षण म्हणजे सुप्तावस्थेत असलेल्या दैवी पूर्णत्वाचे प्रकटीकरण होय. तसेच म. गांधी यांच्यामते शरीर, मन व आत्मा यांचा सर्वांगीण विकास म्हणजे शिक्षण होय व रविंद्रनाथ टागोर यांच्यामते सर्व चराचर सृष्टीशी आपल्या जिवनाचा मेळ म्हणजे शिक्षण होय. थोडक्यात शिक्षण म्हणजे असे म्हणता येईल की, सुसंस्कार, चारित्र्यसंवर्धन, आत्मप्रकटीकरण, सर्वांगसुंदर जिवन जगण्याची तयारी, नैसर्गिक व सामाजिक वातावरणाशी समरस होण्याची पात्रता तसेच नैतिक व आध्यात्मिक मुल्यांचा संस्कार म्हणजे शिक्षण होय.

महाराष्ट्राची एकूण आदिवासी लोकसंख्या २०११ च्या जनगणनेनुसार १०५.१० लाख म्हणजेच एकूण लोकसंख्येच्या ९.३५ टक्के असलेली दिसून येते तसेच महाराष्ट्राचे भौगोलिक क्षेत्र ३,०७,७१३ चौ. कि. मी. एवढे असून त्यापैकी ५०,७५७ चौ. कि. मी. क्षेत्र आदिवासी उपाय योजनेखाली येते. एकाच विशिष्ट भूप्रदेशावर राहणारा, समान बोलीभाषा बोलणारा व समान सांस्कृतिक जिवन जगणारा पण अक्षर ओळख नसणाऱ्या स्थानिय गटाच्या समुदायाला गिलीन आणि गिलीन यांनी आदिवासी समाज म्हटले आहे. भारताप्रमाणेच महाराष्ट्रात देखिल आदिवासींच्या अनेक जाती जमाती आढळून येतात. कल्याण तालुक्यात देखिल आदिवासींच्या अनेक जमाती आढळतात त्यातील गोवेली ठाकूर पाडा या ठिकाणी ठाकर वस्ती

आढळते. सुमारे १२७ लोकसंख्या असलेला हा पाडा आहे, ज्यात ६१ महिला व ६६ पुरुष आहेत. हा पाडा ग्रुप ग्रामपंचायत गोवेली-रेवती हद्दीत मोडतो. राष्ट्रीय महामार्ग २२२ पासून एक किलोमीटरवर असणाऱ्या या पाडापासून दिड किलोमीटर अंतरावर महाविद्यालय असून हा पाडा शिक्षणापासून वंचित राहिलेला होता, परंतु शरद सोनावणे या प्राथमिक शाळेच्या शिक्षकाने या लोकांना शिक्षणाकडे वळवण्यासाठी विशेष प्रयत्न केले व बारा वर्ष वनविभागासोबत संघर्ष करून शाळेसाठी इमारत बांधण्यास जागा मिळविली. २०१२ साली या गावातील पहिली मुलगी इयत्ता ८ वीत गेली व त्यानंतर मुलींच्या सातवी नंतरच्या शिक्षणाला सुरवात झालेली दिसून येते. २०१५-१६ मध्ये या पाड्यातील पहिली मुलगी दहावी झाली तर तिच मुलगी २०१७-१८ मध्ये बारावी झालेली आहे. या पाड्यात संतोष हिंदोळे हा एकमेव मुलगा पदव्युत्तर असून तो सध्या बिल्डा महाविद्यालयात प्रयोगशाळा सहाय्यक म्हणून कार्यरत आहे. शिक्षणाचे महत्व हळू-हळू का असेना पण या लोकांमध्ये रुजताना दिसून येते.

उद्दिष्ट :- गोवेली ठाकूर पाड्यातील आदिवासी समुदायाची शैक्षणिक स्थिती समजून घेणे.

संशोधन आराखडा :- प्रस्तुत संशोधनासाठी वर्णनात्मक आराखडा वापरण्यात आला आहे.

संशोधन नमुना :- प्रस्तुत संशोधनात गुणात्मक व संख्यात्मक या दोन्ही (मिश्र पद्धतीचा) उपयोग करण्यात आला आहे.

नमुना आराखडा :-

(अ) संशोधन क्षेत्र - प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधन क्षेत्र म्हणून ठाणे जिल्ह्यातील, कल्याण तालुक्या मधील गोवेली ठाकूर पाडा हे ठिकाण निवडण्यात आले आहे.

(ब) तथ्य संकलनाची स्रोते - तथ्य संकलनासाठी प्रस्तुत संशोधनामध्ये प्राथमीक व द्वितीय या दोन्ही स्रोतांचा वापर करण्यात आला आहे.

(क) नमुना आकार - प्रस्तुत संशोधनासाठी नमुना म्हणून गोवेली ठाकूर पाड्यातील २५ कुटुंबातील लोक निवडण्यात आले आहेत. (या पाड्यात एकूण २५ कुटुंब राहतात.)

(क) नमुना संच - प्रस्तुत संशोधनासाठी साधन यादीसक
नमुना संच आपल्यात आले आहे.

(ख) नमुना एकक - नमुना एकक म्हणून फक्त
नोकरी करणारे पाड्यातील ०५ कुटुंबातील लोक
विचारात आले आहेत.

सम्य संकलनाची पद्धती :- प्रस्तुत संशोधनात
सम्य संकलनासाठी मुलाखत व अनुसूची या पद्धती
आपल्यात आहेत.

सम्य संकलनाची साधने :- प्रस्तुत संशोधनात
प्रश्नावलीचा साधन म्हणून उपयोग केला आहे.

साधन आराखडा :- प्रस्तुत संशोधनात चल कार्यरत
आराखडा (ऑपरेशनल डिझाईन) व लेकल्स ऑफ
मॅनजमेंट (मिन, मिडीयन, मोड) साधन आराखड्यात
समाविष्ट आहे.

विश्लेषण व चर्चा:-

प्रश्नावलीच्या सहाय्याने कुटुंबातील सदस्याची
माहिती घेतली असता असे निदर्शनास आले की,
संपूर्ण पाड्याची लोकसंख्या ही १२७ इतकी असून
लष्मणे ६९ महिला व ६८ पुरुष आहेत. एकूण ८४
लोक हे अल्पशिक्षित आहेत, एक उच्चशिक्षित तर
२ लोक अशिक्षित आहेत. या ४२ व्यक्ती ह्या
पाड्यातील ज्येष्ठ व्यक्ती आहेत. शिक्षणाचे महत्व या
ज्येष्ठ व्यक्तींच्या लक्षात आल्याने ते आपल्या मुलांना,
तवडाना शिक्षणासाठी प्रेरित करित आहेत.

कुटुंबातील काही व्यक्तींनी अर्धवट शिक्षण
सोडले आहे याची कारणे विचारली असता, वेगवेगळी
कारणे समोर आली, कुटुंबातील मोठ्या व्यक्ती ह्या
जुरीसारखीच कामे करतात, कुटुंबाला हातभार लागावा,
कुटुंब चालावे म्हणून बरीचशी मुलं मजुरीकडे वळली
आहेत तर शाळेची फी भरता न येणे, सोबतीला कोणी
सणं यामुळे मुलींनी शाळा सोडली आहे तर काही
पाण्या घरात कमावते कोणीही नसल्याने शाळा सोडून
गम हातात घेतलेले दिसते.

शिक्षणासाठी प्रोत्साहित करण्यासाठी कोणत्या
जनांचा लाभ मिळतो का असा प्रश्न विचारला
असता १०० टक्के उत्तरदात्यांनी त्यांच्या मुलांना
अभ्यास, मध्यान भोजन, दहावी पर्यंत मोफत पुस्तके
सायकल याच सुविधा मिळाल्याचे सांगितले.

शिक्षणासाठी प्रोत्साहित करण्यास ज्या योजनांचा

लाभ मिळाला आहे त्या संख्यी कुटुंब माहिती मिळविली
असे विचारले असता फक्त शाळाच अशी माहिती देते
असे उत्तर देण्यात आहे.

तुमच्या दृष्टीकोनातून शिक्षण महत्वाचे आहे का ?

होय	नाही	एकूण
२५ (६०.०)	०० (०.०)	२५ (६०.०)

उत्तर दात्यांना तुमच्या दृष्टीकोनातून शिक्षण महत्वाचे
आहे का ? असे विचारले असता १०० टक्के उत्तर
दात्यांनी शिक्षण महत्वाचेच आहे असे म्हटले.

शिक्षण का गरजेचे वाटते ?

नोकरीसाठी	बौद्धिक	समाजाला	फसवणूक	एकूण
विकाससाठी	विकाससाठी	संलग्न	विकास	
१४ (५६.०)	०१ (०.४)	०२ (८.०)	०९ (३६.०)	२६ (१००.०)

उत्तर दात्यांना शिक्षण का गरजेचे वाटते ? असा प्रश्न
विचारला असता ५६ टक्के उत्तर दात्यांच्या मते
शिक्षण हे नोकरी मिळविण्यासाठी गरजेचे आहे असे
वाटते तर फक्त ४ टक्के उत्तरदात्यांना बौद्धिक विकास
साधण्यासाठी शिक्षण गरजेचे वाटते व २८ टक्के

उत्तरदात्यांना आपली कोणी फसवणूक करू नये
यासाठी शिक्षण आवश्यक वाटते तर १२ टक्के
उत्तरदात्यांना समाजाला समजून घेण्यासाठी
शिक्षण आवश्यक वाटते.

शाळेतून पोषक आहार नियमित मिळतो का ?

होय	नाही	एकूण
२५ (१००.०)	०० (०.०)	२५ (१००.०)

उत्तर दात्यांना शाळेतून पोषक आहार नियमित मिळतो
का ? असे विचारले असता १०० टक्के उत्तरदात्यांनी
सकारात्मक उत्तर दिले.

पुर्वीच्या काळातील शिक्षण व आत्माच्या
काळातील शिक्षण यात काही फरक जाणवतो का ?
असे विचारले असता काही उत्तरदात्यांनी असे म्हटले
की, पुर्वीची शिक्षण पद्धती ही खुपच चांगली होती.
पुर्वी दुसरीच्या मुलांना वाचन, पाठे येत होते परंतु
आता आठवी नववीच्या मुलांनादेखिल ते येत नाही.
परंतु पुर्वी सुर्वी परिस्थिती ही शिक्षणाच्या आड येत
होती ती वडील दुसरीला गेल्या नंतर घर सांभाळणं,
कामे हातडीना सांभाळणे या कामांमुळे शिक्षण घेता

या जागतिकीकरण आणि 'तळ
ढवळताना' काव्यसंग्रहातील
आदिवासी कविता

जागतिकीकरण आणि 'तळ ढवळताना' काव्यसंग्रहातील आदिवासी कविता

प्रा. आनंद वारके

तृणसागर महाविद्यालय बिंदी, ता. कागल, जि. कोल्हापूर

उद्दीष्ट :

जागतिकीकरणाचा आदिवासी जीवनावर
झालेला परिणाम लहू कानडे यांच्या 'तळ ढवळताना'
या काव्यसंग्रहातील कवितांच्या आधारे शोधणे.

आदिवासी साहित्य प्रवाह :

१९६० नंतर मराठी साहित्यामध्ये ग्रामीण
साहित्य, दलित साहित्य, स्त्रीवादी साहित्य, जनवादी,
आदिवासी साहित्य असे विविध साहित्य प्रवाह निर्माण
झालेले आहेत. मराठी साहित्याच्या मूळ धारेपासून
वेगळे वाटणारे साहित्य निर्माण होऊ लागल्यानंतर व ते
लक्षवेधी झाल्यानंतर असे विविध साहित्य प्रवाह निर्माण
झाले आहेत. साधारणतः १९७० नंतर मराठी साहित्यात
आदिवासी साहित्य प्रवाहाने जोर धरलेला दिसतो. प्रारंभी
बिगर आदिवासी साहित्यिकांनी आदिवासींचे जीवन
चित्रण केलेले दिसते. स्वातंत्र्यानंतरच्या काळात
शिक्षणाच्या प्रसाराने विविध जाती जमातीतील
सुशिक्षितांनी आपले अनुभव विश्व साहित्य मधून
मांडायला सुरुवात केली.

आदिवासी:

आदिवासी म्हणजे काळे, नकटे, राक्षसी वृत्तीचे,
चोरी करणारे असा समज प्रारंभीच्या मध्यमवर्गीय
लोकांच्या साहित्यातून व्यक्त झालेला आहे. हा गैरसमज
दूर करण्यासाठी प्रसंगी आदिवासींना बंड करावे लागले.
आपले शोषण त्यांनी बंड करून थांबविण्याचा प्रयत्न
केला आहे. स्वातंत्र्यपूर्व काळात आणि स्वातंत्र्योत्तर

संदर्भसूची:-

www.wikipedia.org

<https://tribal.maharashtra.gov.in/1062>

प्रा. नाडगोडे गुरुनाथ, भारतीय आदिवासी,
कॉन्टीनेंटल प्रकाशन, विजय नगर पुणे, तृतीय आवृत्ती
२००३

खातू गजानन, जागतिकीकरण परिणाम आणि
पर्याय, अक्षर प्रकाशन, मुंबई, प्रथम आवृत्ती मार्च
२००९

प्रा. तोटरे मनोहर, सेट/नेट समाजशास्त्र पेपर.
३, विद्याभारती प्रकाशन, लातूर

□□□

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

October-2019 Special Issue - 200

Cotemporary Problems in India and Remedies

Guest Editor :

Dr. R. V. Shikhare

Principal

R. B. Attal Arts, Science & Commerce College,

Georai, Dist. Beed (M.S) India

Associate Editors -

Mr. H. B. Helambe

Mr. B. S. Jogdand

Mr. R. B. Kale

Mr. S. S. Nagare

Mr. R. B. Pagore

Chief Editor -

Dr. Dhanraj T. Dhangar (Yeola)

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

65	आतंकवाद : समस्या तथा नियंत्रण	संदीप गोरे	261
66	समकालीन हिंदी कविता में स्त्री संवेदना	संतोष नागरे	265
67	हिंदी लेखिकाओं के उपन्यासों में अभिव्यक्त स्त्री विमर्श	डॉ. सुनिल डहाले	271
68	कौसल्या बैसंबी की आत्मकथा 'दोहरा अभिशाप' में दलित नारी जीवन	डॉ. रजनी शिखरे, अशोक उघडे	275
69	विनय मिश्र की गज़लों में बाजारवाद	डॉ. रजनी शिखरे	278
70	वाहरू सोनवणे की कविताएँ ('पहाड हिलने लगा है' के संदर्भ में)	संतोष नागरे	281
मराठी विभाग			
71	पर्यावरण प्रशासन : काळाची गरज	डॉ. व्ही. पी. सांडूर	287
72	भारतीय लोकशाही मधील 'भ्रष्टाचार' एक प्रबळ समस्या	डॉ. अंकुशराव चव्हाण	290
73	शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या	भाग्यश्री पानढवळे	293
74	बीड जिल्ह्यातील इमारत बांधकाम कामगारांच्या आर्थिक स्थितीचा अभ्यास	एस. ई. भोसले	298
75	नक्षलवाद एक सामाजिक समस्या : सामाजशास्त्रीय अभ्यास	डॉ. दत्तात्रय भूताळे	304
76	शेतकरी आत्महत्या भारतीय समाजासमोरील अन्धान व उपाय योजना	टी. एस. बिडवे	308
77	नक्षलवादी चळवळीची विचारसरणी	डॉ. रजनी बोरोळे	312
78	भारतीय राजकारण आणि धर्म, जात, भाषा	डॉ. देविदास नरवाडे	318
79	मॉब लिचींग : एक गंभीर समस्या	डी.एन. रिठे	321
80	भ्रष्टाचार : एक विवेचन	डॉ. डी.के. दास	325
81	दहशतवाद	डॉ. बी.एस.चव्हाण	330
82	मानसशास्त्र आणि दहशतवाद : एक आकलन	डॉ. अतुल पवार	335
83	भ्रष्टाचार : कारणे व उपाय	डॉ. भगवान वाघमारे	338
84	नक्षलवाद : भारतातील कडव्या साम्यवादी संघटनांची सशस्त्र चळवळ	डॉ. भारत बिचितकर	342
85	मराठवाड्यातील सिमांत शेतकऱ्यांच्या समस्या आणि त्यावरील उपाय	गोविंद काळे व दीपक भारती	347
86	शेतकरी आत्महत्या : कारणे आणि उपाय	डॉ. दत्तात्रय डुंबरे	350
87	नक्षलवादी चळवळीची विचारधारा आणि व्यवहार	डॉ. एस. पी. घायाळ	353
88	मराठी कादंबरी आणि अर्थकारण : विशेष संदर्भ 'फेसाटी'	डॉ. गोविंद काळे	359
89	सामुहिक हिंसाचार	डॉ. विठ्ठल जाधव	363
90	ब्रिटिशांच्या कायद्याचा भारतीय समाजावर झालेला परिणाम	सचिन पांडव, डॉ. लक्ष्मीकांत जिरेवाड	368
91	वनतोडीमुळे उदभवणाऱ्या समस्यांचे अध्ययन (संदर्भ : पवन तालुक्यातील मिन्सी या गावातील कुटुंब)	ज्योती नाकतोडे	373
92	पर्यावरणविषयक मुद्दा	डॉ. काकासाहेब पोफळे	389
93	स्वयंसहाय्यता गट आणि सशक्तीकरण : एक अवलोकन	डॉ.संतोष काकडे	383
94	शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या	डॉ.काशिनाथ पल्लेवाड (सावळीकर)	387
95	सामाजिक समस्या आणि नव्वदोत्तरी मराठी कविता	डॉ. समिता जाधव	390
96	भारतातील दारिद्र्य	डॉ. शिवाजी पाते	395
97	जेष्ठ नागरिकांच्या समस्यांचे सामाजिक निराकरण	डॉ. सुधीर येवले	400
98	भ्रष्टाचार : भारतीय समाजासमोरील एक ज्वलंत समस्या	डॉ. सुनंदा आहरे	404
99	पर्यावरण आणि भारतीय शेती	डॉ. योगेश पाटील	409
100	समकालीन राजकीय परिस्थिती आणि विरोधी	डॉ. भुजंग पाटील	412

नक्षलवाद एक सामाजिक समस्या : समाजशास्त्रीय अभ्यास

■ भुताळे दत्तात्रय

समाजशास्त्र विभाग

जीवनदीप महाविद्यालय

खडी ता.शहापूर, ठाणे

Email ID-dmbhutale@gmail.com

प्रस्तावना :

स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतर भारतीय समाजव्यवस्थेत काही गंभीर सामाजिक समस्या निर्माण झाल्या आ हेत. ज्यांचा संबंध सरळ-सरळ हिंसेशी आहे. या गंभीर समस्यात दहशतवाद आणि नक्षलवाद या दोन समस्यांचा आपणास समावेश करता येईल. देशाच्या अंतर्गत सुरक्षेला धोका निर्माण करणारी प्रमुख समस्या म्हणून नक्षलवादाकडे पाहिले जाते. कारण देशात नक्षलवादी संघटनेने सुरक्षा व्यवस्थेला पूर्णतः वेशीवर टांगल्याचे आपणास दिसून येत आहे. देशात सतत हिंसक घटना घडत आहेत. आज देशात अंतर्गत सुरक्षेचा मोठा प्रश्न उपस्थित झाला आहे. आज नक्षलवाद हा चिंतन व मंथन करण्याचा विषय बनलेला आहे. नक्षलवाद हा केवळ दुसंग, डोंगराळ आणि आदिवासी बहुल भागातच फोफावला आहे असे नाही तर देशातील अनेक शहरांमध्ये, महानगरांमध्ये उच्चशिक्षित तरुणांमध्ये नक्षलवादाची पाळेमुळे रुजताना दिसून येत आहे.

नक्षलवादी संघटनांमध्ये आदिवासी तरुण-तरुणी यांचा सक्रिय सहभाग मोठ्या प्रमाणावर दिसून येतो. त्यामुळे आदिवासींच्या जीवनावर नक्षलवादाचा परिणाम खूप मोठ्या प्रमाणावर झाल्याचे दिसून येत आहे. आदिवासींची पिढवणूक, आदिवासींवरील अन्याय या कारणाने आदिवासींनी नक्षलवादाचा मार्ग स्विकारला त्याच बरोबर आदिवासींच्या मानवी हक्काची होणारी पायमल्ली, गुलामगरीची अवस्था, उदरनिर्वाहाची हतबलता व कारणे देखील आदिवासींना नक्षलवादी संघटनाकडे आकर्षित करताना दिसून येते. आज देशातील काही राज्यांमध्ये नक्षलवादी दिसेने उग्र रूप धारण केलेले आहे. भारतीय लोकशाहीने स्विकारलेली स्वातंत्र्य, समता, न्याय, बंधुता आणि समानसंधी ही मूलतत्त्वे दिली असून देखील भारतासारख्या धर्मनिरपेक्ष देशात नक्षलवादाची चळवळ का निर्माण झाली हे शोधून काढणे आज गरज बनली आहे. या नक्षलवादी कारवायांमुळे देशाचे आतोनत नुकसान झाल्याचे आपणास पहावयास मिळते आहे. आज ही समस्या पश्चिम बंगाल, ओरिसा, झारखंड, बिहार, आंध्रप्रदेश, तेलंगाणा, छत्तीसगड आणि महाराष्ट्रात उग्र रूप धारण करीत आहे. गेल्याकाही कालावधीत नक्षलवादी चळवळीत महिलांचा देखील मोठ्या प्रमाणावर सहभाग वाढताना दिसून येत आहे. आज अशा नक्षलवादी चळवळीत महिलांचे प्रमाण ५०% एवढे आहे देशाला मिळालेले स्वातंत्र्य हे स्वातंत्र्य नसून ते केवळ सत्तापरिवर्तन आहे असा विचार १९६० च्या दशकात मांडला गेला. याच विचाराने प्रेरित होऊन आपल्यावरील अन्याय धुडकाऊन लावण्यासाठी नक्षलवादी विचारांकडे वळू लागले आणि हाच विचार नक्षलवादाच्या उदयाचा केंद्रबिंदू बनला.

नक्षलवादाची संकल्पना :

नक्षलवाद ही भारतातील कडव्या साम्यवादी संघटनांनी चालविलेली सशस्त्र चळवळ आहे. गरीब शेतमजूर आणि आदिवासींच्या दुर्दशेस सरकारचे भांडवलशाही धोरण कारणीभूत असून त्याचा विरोध माओ ने दाखवून दिलेल्या सशस्त्र क्रांतीच्या मार्गानेच करता येईल ही नक्षलवाद्यांची विचारसणी आहे.

पश्चिम बंगाल राज्यातील नक्षलवादी गावात 'सोनम बांगडी' या पोलीस निरीक्षकाचा एक आदिवासी तरुणाच्या तीर कामळ्याने मृत्यु झाला होता. ज्याचे पर्यवसन आसाम फ्रंटियर रॅफल्सकडून जमावावर गोळीबार करण्यात आला.

१९, १९६७ रोजी घडलेल्या या घटनेत ०७ महिला व ०४ बालकांचा मृत्यू झाल्यानेतर माओवादी कम्युनिस्ट संघटनेने स्वाधिक आदिवासींच्या अस्तित्वाचे परिचय बंगाल सरकार विरुद्ध घराबू उठव केला. माओवादी कम्युनिस्ट 'क्याने झालेले विभाजन व माओवादी तसेच लेनिनवादी गट बाहेर पडल्यानंतर उद्भवलेल्या संघर्षात देखील नक्षलवादाचे मूळ आहे असे मानले जाते. चार घुसुपदार आणि कानू सल्लागार यांनी त्या उड्याचे नेतृत्व केले होते. मुजुमदारानी १९६९ साली चळवळीची राजकीय आघाडी, कम्युनिस्ट पार्टी ऑफ इंडिया ची स्थापना केली आणि नक्षलवादी चळवळीचा उदय झाला. नक्षलवादाची संकल्पना स्पष्ट होण्यासाठी काही घडणुकांनी नक्षलवादाच्या परिभाषा स्पष्ट केलेल्या आहेत त्या पुढील प्रमाणे-

१. सुहास चळवळीकर नक्षलवादाच्या संदर्भात म्हणतात, "पश्चिम बंगालमधील १९६७ मध्ये जनता, कष्टकरी आणि शोषित वर्गांच्या संघर्षात नक्षलवादी कृतीद्वारे प्रस्थापित वर्गांच्या ताकदीला आव्हान देण्याचा हा मार्ग नक्षलवादी चळवळ म्हणून ओळखली जाते."
२. "नक्षलवाद ही अशी हिंसक चळवळ आहे की, जी त्यांचा उद्देश साध्य करण्यासाठी बळाचा उपयोग करते आणि भीती निर्माण करते."
३. "हिंसेची धमकी हिंसेची कृती आणि हिंसेची मोहिम आखून भीती निर्माण करण्याच्या दृष्टिने आखलेली योजना म्हणजे नक्षलवाद होय."

आदिवासींची दिशाभूल करणे, त्यांना कायदेभंग आणि गुन्हे करण्यास प्रवृत्त करणे, त्यांना जमिन मिळवून देणे, आर्थिक मदत करणे, दाबडपशाही करणे अशी नक्षलवाद्यांची कार्यप्रणाली आहे. म्हणजेच त्याचे वर्तन हे पूर्णतः सरकार विरोधी स्वरूपाचे असते. त्यांना असे वाटते की, हिंसक मार्गांचे आपल्याला न्याय मिळवून देऊ शकतो.

अध्ययन पध्दती :

कोणत्याही संशोधकाला संशोधन करावयाचे असेल तर ते संशोधन वैज्ञानिक पध्दतीच्या आधारावरच करावे लागते. वैज्ञानिक पध्दतीमध्ये स्थित ज्या कांही संशोधनाच्या पध्दती असतील त्यातल्या कांही तंत्रांचा किंवा घटकांचा अवलंब करून संशोधन कार्ये पार पाडावे लागते. वैज्ञानिक पध्दतीशिवाय केलेले संशोधन हे संशोधन नसते तर ती केवळ माहितीचे संकलन असते. म्हणून प्रस्तुत शोध निबंधासाठी द्वितीयक तथ्य संकलन पध्दतीचा उपयोग करण्यात आला आहे. तथ्य संकलनासाठी ऐतिहासिक कागदपत्रे, अध्ययन विषयाशी निगडित प्रकाशित, अप्रकाशित लेख, संदर्भ ग्रंथ, मासिके, वर्तमानपत्रे इतर संशोधकांचे संशोधन इ. चा आधार घेण्यात आला आहे. तसेच प्रस्तुत शोधनिबंधाचा सैद्धांतिक दृष्टिकोन मार्क्सवादी असून दृष्टिकोनातूनच अध्ययन समस्येचा अभ्यास करण्यात आला असून त्या आधारावरून निष्कर्ष काढण्यात आले आहेत.

अध्ययनाचे उद्देश :

१. मार्क्सवादी दृष्टिकोनातून नक्षलवादाची संकल्पना समजून घेणे.
२. नक्षलवाद निर्मितीच्या कारणांचा अभ्यास करणे.
३. भारतीय समाज व्यवस्थेवर नक्षलवादाचा झालेल्या परिणामाचा अभ्यास करणे.

निर्वचनात्मक विश्लेषण :

१. स्वातंत्र्यानंतर भारतात ज्या सामाजिक समस्या निर्माण झालेल्या आहेत त्यात प्रामुख्याने नक्षलवाद ही एक समस्या अस्तित्वात आली आहे आज देशात मोठ्या प्रमाणावर नक्षलवादी समस्या फोफावत असताना दिसून येत आहे. आज देशातील बहुतांश राज्यात नक्षलवादाने थैमान घातले आहे, पं.बंगाल, उत्तरप्रदेश, ओरिसा, महाराष्ट्र, मध्यप्रदेश, झारखंड, बिहार, छत्तीसगड, आंध्रप्रदेश, गोवा इ. ९ अशा आठरा राज्यात नक्षलवाद्याने

आपलपे बस्तान मोडलेले आहे. नक्षलवाद ही एक हिंसक अंतर्गत सुरक्षेला खिळवून ठेवणारी समस्या आहे. नक्षलवादी चळवळीवर पूर्णतः मार्क्सवाद व लेनिनवादी विचार सरणीचा प्रभाव मोठ्या प्रमाणावर पडलेला आहे. ज्यापद्धतीने मार्क्सवादी विचार सरणीत आहे-रे-वाहिरे या बर्ग आहे, त्यांच्यात जो भांडवलदार आणि कामगार बर्ग यांच्यातील जो संघर्ष झाला तो मार्क्सवादाच्या स्वरूपातून झाला नक्षलवादाची समस्या ही एक अशा संघर्षाच्या प्रेरणेतूनच निर्माण झाली आहे. १९६० च्या दशकात नक्षलवादाचे क्षेत्र हे केवळ आदिवासी भागांपर्यंतच मर्यादित होते पण आधुनिक काळात या नक्षलवादी चळवळीची व्याप्ती मोठ्या प्रमाणावर वाढल्याची दिसून येते. यात आता आदिवासींच्या बरोबर उच्चशिक्षित तरुणांचा देखील समावेश होताना दिसून येतो. नक्षलवाद हा व्यक्तिवरील अन्याय, अत्याचार, पिढ्यान्पिढ्या यामुळे ही चळवळ अस्तित्वात आली. जर आपल्यावरील होणारा जुलूम दूर करावयाचा असेल तर आपणास सशस्त्र मार्गाचा अवलंब करावा लागेल अशी या नक्षलवादी चळवळीची भूमिका आहे.

२. नक्षलवादाच्या निर्मितीचे स्वरूप जर पाहिले तर आपणास असे दिसून येते की, कोणतीही सामाजिक चळवळ निर्माण होण्यासाठी तीची पार्श्वभूमी निर्माण होणे आवश्यक आहे. नक्षलवादी चळवळीची देखील खूप मोठी हिंसक पार्श्वभूमी असल्याची आपणास दिसून येते. नक्षलवादावर मार्क्स व लेनिन वाद्यांचा प्रभाव असल्या कारणाने त्यांना आपल्या मागण्या ह्या केवळ सशस्त्र उठावावरूनच साध्य करता येतील अशी त्यांची मनसा झाला आहे. त्यामुळे ते मुळतः संघर्षवादी स्वरूपाचेच आहेत. ज्या आदिवासी समुदायाचे शोषण मोठ्या प्रमाणावर सावकार, जमिनदार, सामंत वर्गाकडून झाले. त्यांचा अमानवी छळ करण्यात आला, त्यांच्या जमिनी लुटल्या गेल्या त्यांना त्यांच्या अधिकारापासून दूर करण्यात आले या सर्वांचा परिणाम म्हणून त्यांच्या मनात प्रतिशोधाची भावना बळावत गेली आणि नक्षलवादी चळवळीचा उदय झाला. आदिवासींचे हित असलेले आर्थिक शोषण दारिद्र्यात खीतपत पडलेले समाजजीवन प्रशासनातील वाढता भ्रष्टाचार, समाजव्यवस्थेत पसरलेली जातीव्यवस्था, सामाजिक असमानता, शासनाची पक्षपाती धोरण निती यामुळे या देशात नक्षलवादी चळवळीने मोठा आकार घेतलेला आपणास दिसून येतो.

३. नक्षलवाद हा देशातील अंतर्गत सुरक्षा व्यवस्थेला खिळवून ठेवत असतो. नक्षलवादामुळे देशात अनेक सामाजिक समस्या, प्रश्न निर्माण होतात. त्याचा परिणाम संपूर्ण समाज व्यवस्थेवर होताना दिसतो. देशात प्रचंड दहशतीचे वातावरण निर्माण होत असते. कोणतीही व्यक्ती सुरक्षीतपणे जीवन जगू शकत नाही. अशा नक्षलवादी संघटनेमुळे शासकीय कर्मचाऱ्यांवर मोठा दबाव येत असतो. सर्वसामान्यांचे मानसिक खच्चीकरण होत असते. नक्षलग्रस्त प्रदेशाचा विकास खुंटतो, सुरक्षा यंत्रणेवर मोठ्या प्रमाणावर ताण निर्माण होत असतो. अशा नक्षलवादी संघटनांमुळे समाजाची जीवित व वित्त हानी मोठ्या प्रमाणात होत असते. देशातील लोकजीवनाचे संतुलन बिघडून अपहरणासारख्या घटनांमध्ये वाढ होत जाते आणि नंतर खंडणी मागीतली जाते. सार्वजनिक मालमत्तेचे मोठ्या प्रमाणावर नुकसान घडून येत असते. देशात राष्ट्रय एकात्मतेला मोठे हादरे बसत असतात. नक्षलवादी चळवळीमुळे देशात कायदा व न्याय व्यवस्थेचा प्रश्न निर्माण होतो. असे अनेकविध परिणाम नक्षलवादाच्या समस्येमुळे त्या देशातील सर्वसामान्य जनता प्रशासन व्यवस्था यांची कुंचबंना होत असते.

अध्ययनाचे निष्कर्ष :

१. नक्षलवाद हा स्वातंत्र्यप्राप्ती नंतरच्या निर्माण झालेल्या सामाजिक समस्येपैकी एक समस्या आहे.
२. नक्षलवादी चळवळी ह्या केवळ आदिवासी भागातच निर्माण होतात असे नाही तर त्या शहरी भागात देखील दिसून येतात.

३. नक्षलवाद निर्माण होण्यासाठी प्रशासन व्यवस्थेतील भ्रष्ट अधिकारी यांचा मोठा वाटा आहे.
४. नक्षलवाद ही एक आत्मसन्मान प्राप्त करून देणारी चळवळ आहे असे या लोकांना वाटते.
५. नक्षलवादामुळे समाजात आराजकता निर्माण होत असते.
६. शासनाच्या असमान धोरणामुळे नक्षलवादाची समस्या निर्माण होताना दिसून येते.
७. नक्षलवादी संघटनांना काही राजकीय संघटनांचे पाठबळ असते.
८. दारिद्र्य, बेकारी या समस्यांमुळे लोक नक्षलवादी चळवळीकडे वळताना दिसून येत आहेत.
९. सामाजिक विषमता, आर्थिक विषमता यामुळे देखील देशात नक्षलवादाची समस्या निर्माण होत आहे.

शिफारशी :

१. जनसामान्यातून तसेच प्रशासकिय व्यवस्थेच्या मनातून नक्षलवादाच्या संदर्भातील पूर्वग्रह दूर करणे.
२. आदिवासींच्या विकासासाठी नवनवीन योजनांची आखणी करणे.
३. नक्षलवाद संपावयाचा असेल तर जमिन सुधारणा कायद्याची कडक अंमलबजावणी करणे.
४. अशा भागात राष्ट्रीय एकात्मतेचे शिक्षण देणे.
५. नक्षलवादांशी सतत चर्चा व वाटाघाटी करून त्यांचे प्रश्न सोडवण्यासाठी प्रयत्न करणे.
६. आदिवासी समुदायाला आधुनिक समुदायाच्या प्रवाहात सामील करून घेणे.
७. आदिवासी व नक्षलवादी भागात शिक्षण व आरोग्याच्या सुविधा पुरविणे.
८. नक्षलवादी भागात त्यांच्या विकासासाठी स्वतंत्र अशा विकासाच्या योजनांची अंमलबजावणी करणे.
९. समर्पीत झालेल्या नक्षलवाद्यांचे पूर्णवसन करणे.
१०. नक्षलवादी कार्यवाहीवर निमंत्रण ठेवण्यासाठी राज्यातील गुप्तचर यंत्रणा सक्षम करणे इत्यादी.

संदर्भ :-

१. डॉ. प्रदीप आगलावे, संशोधन पद्धतीशास्त्र व तंत्रे, विद्या प्रकाशन, नागपूर
२. श्रीराम निकम, गांधी आंबेडकर : अस्पृश्यमुक्ती संघर्ष लोकवाङ्मय गृह, मुंबई
३. घनश्याम शहा (अनुवादक-प्राची चिकटे) भारतातील सामाजिक चळवळी, डायमंड प्रकाशन, पुणे
४. पी.सी. जैन, सामाजिक आंदोलन का समाजशास्त्र, नॅशनल पब्लिशिंग हाऊस, जयपूर
५. डॉ.एस.जी.देवगांवकर, सामाजिक चळवळी, परंपरागत व आधुनिक, श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर

Special Issue, March 2019

International Multilingual Refereed Research Journal

MUL/03051/2012

ISSN-2319 9318

V i d y a w a r t a

Indian Council And Social Science Research

(Western Regional Center, Mumbai)
And

**Jeevandeep Shaikshanik Sanstha
Arts, Commerce & Science College, Khardi**

Tq. Shahapur, Dist. Thane.
(Affiliated to Mumbai University)

Organized

Two Day's Interdisciplinary National Conference on

Impact of Globalisation on Indian Tribal Community

On Dated : 01 & 02 March, 2019

Organized By

Jeevandeep Shaikshanik Sanstha
Arts, Commerce & Science College, Khardi,
Shahapur, Dist-Thane- 421601

Prof. D.M. Bhutale
Convener

Prof. K.R. Kalkate
I/C. Principal

MAH-MUL/03051/2012
ISSN: 2319 9318

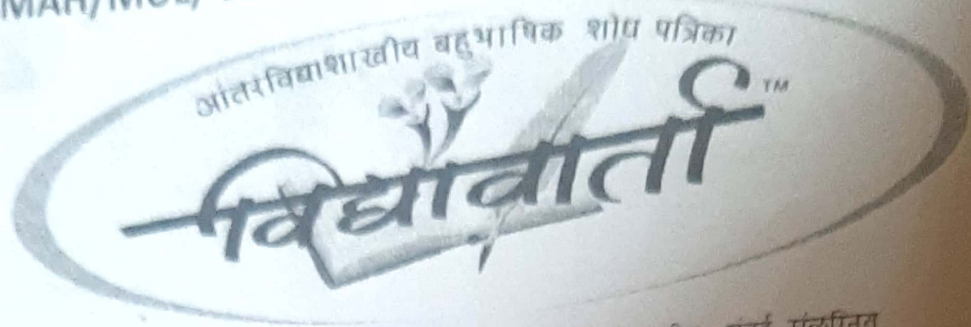
Vidyawarta[®]
Peer-Reviewed International Publication

March 2019
Special Issue

01

MAH/MUL/ 03051/2012

ISSN :2319 9318

जीवनदीप शैक्षणिक संस्था, पोई संचालित व मुंबई विद्यापीठ, मुंबई संलग्नित
कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, खर्डी, ता. शहापूर जि. ठाणे
व इंडियन कॉन्सिल अँड सोशल सायन्स रिसर्च यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित
दोन दिवसीय राष्ट्रीय चर्चासत्र
जागतिकारणाचा भारतीय आदिवासी समुदायावर पडलेला प्रभाव

Patron

Hon. Ravindra Ghodvinde

(President Of Jeevandeep Shaikshanik Sanstha)

Guest Editor

Prof K R Kalkate

HOD of Marathi Department & I/ C Principal

Jeevandeep Shaikshanik Sanstha

Arts, Commerce & Science College, Khardi, Tal. shahapur Dist. Thane

Prof D M Bhutale

HOD of Sociology Department

Jeevandeep Shaikshanik Sanstha

Arts, Commerce & Science College, Khardi, Tal. shahapur Dist. Thane

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana
Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd., At.Post.
Limbaganesh Dist, Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Babu Ganpat.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh, Tal.Dist.Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell: 07580057695, 09850203295

harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book

Dist. Thane,
421 601

www.vidyawarta.com

Index

- 01) जागतिकीकरणाचा अर्थ आदिवासी जमातीवर पडलेल्या प्रभावाचा समाजशास्त्रीय
प्रा. आकोशकर ई.उ., आ. बाळापुर ||12
- 02) जागतिकीकरण आणि आदिवासी कविता
प्रा. अरूण मारुती कासार, जि. ठाणे ||17
- 03) जागतिकीकरण आणि आदिवासी समाज: एक समाजशास्त्रीय अध्ययन
प्रा. भुताळे दत्तात्रय & प्रा. गंगे सीमा, जि. ठाणे ||22
- 04) आदिवासींच्या न्याय हक्काचा जाहीरनामा
श्री. राहुल भगवान चव्हाण, जिल्हा. ठाणे ||26
- 05) जागतिकीकरण आणि भारतीय आदिवासी अर्थव्यवस्था : समस्या आणि उपाय
डॉ. सुरेश सोमनाथ देशमुख, पुणे ||30
- 06) जागतिकीकरणाचा आदिवासींवरील परिणाम
डॉ. दयानंद माधवराव गुडेवार, जि. लातूर ||35
- 07) जागतिकीकरणाचा महाराष्ट्रातील आदिवासींच्या संस्कृतीवर झालेला परिणाम
प्रा. चिंतामण धिंदळे, पनवेल ||37
- 08) जागतिकीकरण आणि भारत
दिपक शिरीष पाटील, जि. ठाणे ||41
- 09) आदिवासी ठाकर जमात व जागतिकीकरण
प्रा. डॉ. सुनिलदत्त एस. गवरे, जि. ठाणे ||43
- 10) जागतिकीकरण आणि भारतीय शेती
डॉ. कुटे अजय प्रभाकर, जि. हिंगोली ||45
- 11) जागतिकीकरणाचा भारतीय आदिवासींवरील परिणाम (Impact of Globalization on Indian Tribe)
प्रा. डॉ. कृष्णा शेंडे, नांदेड ||48

अधिकच खोल हाताना दिसते

03

४. आधुनिकता, जागतिकीकरणाच्या वचाट्यात आदिवासी समाज तर ऊबडस्त होतोयच पण याबरोबरच त्याच्या रुढी, परंपरा, श्रद्धा, संस्कृती, लोककला याही लोख पावत चालल्या आहेत. अनेक आदिवासी बोलीभाषा मृत होत आहेत.

५. आदिवासी कविता ही आदिवासीचे जल, जमीन, जंगल अशा अनेक प्रश्नांना व समस्यांना वाचा फोडते.

६. साहित्यी—तंत्रज्ञानाच्या युगात जग परिवर्तनाचा वेग प्रचंड आहे पण आदिवासी जमातीच्या विकासाचा वेग मात्र मंदच आहे याचा प्रत्यय काही कवितातून येतो.

७. जागतिकीकरणाच्या रेट्यात आजसुध्दा आदिवासीची नाळ मात्र निसर्गाशी, अरण्याशीच कायम जोडलेली आहे हे सुध्दा आदिवासी कविता सुचित करते.

संदर्भ ग्रंथ —

१. जागतिकीकरण आणि मराठी साहित्य — संपा. शरद गायकवाड आणि प्रा. सुनील शिंदे

२. आदिवासी मराठी साहित्य एक अभ्यास — डॉ. ज्ञानेश्वर वालेकर

३. मराठी वाङ्मयाचा इतिहास (खंड सातवा भाग पहिला) — महाराष्ट्र साहित्य परिषद

४. ऑनरजाळ (Internet) वरील काही संदर्भ

□□□

जागतिकीकरण आणि आदिवासी समाज: एक समाजशास्त्रीय अध्ययन

प्रा. भुताळे दत्तात्रय

समाजशास्त्र विभाग,

जीवनदीप महाविद्यालय खर्डी, ता. शहापूर, जि. ठाणे

प्रा. गणे सीमा

ग्रंथालय विभाग,

जीवनदीप महाविद्यालय खर्डी, ता. शहापूर, जि. ठाणे

प्रस्तावना:

विसाव्या शतकाच्या शेवटच्या दशकात जागतिक अर्थव्यवस्थेमध्ये काही मोठे बदल घडून आले. या बदलत्या अर्थव्यवस्थेलाच जागतिकीकरण असे नाव देण्यात आले आहे. जागतिकीकरण म्हणजे जगाच्या आर्थिक उत्क्रांतीची परमावधी असे मानले जाऊ लागले आहे. जागतिकीकरण, वैश्वीकरण हे वस्तुतः एकदुसऱ्याचे पर्यायवाची शब्द आहेत. परंतु दोन्ही शब्दांचा अर्थ एकच आहे. जागतिकीकरण ही संकल्पना १९८० नंतर अध्ययनाचा विषय बनून जगाच्या समोर आली आहे. जागतिकीकरणाची संकल्पना समजून घेताना खूप मोठी अडचण निर्माण होत आहे. कारण काही विचारवंत जागतिकीकरणाचा संबंध हा उदारीकरण, खाजगीकरण या दोन्ही संकल्पनेशी जोडताना दिसून येत आहेत. काही मान्यवर जागतिकीकरण हे सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षणिक, घटकांशी देखील जोडताना दिसून येत आहे. जागतिकीकरणाची संकल्पना विचारात घेतली तर आज भारतीय समाज पूर्णतः ढवळून निघाला आहे. यात प्रामुख्याने आदिवासी समाज देखील वंचीत राहिलेला नाही.

जागतिकीकरणाची संकल्पना:

जागतिकीकरण ही संकल्पना अधिक समजून

विद्यावार्ता: Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal Impact Factor 6.021(IJIF)

असहज आणण्याचे उद्देशाने भारताला सार्वजनिक उद्योगांचे खाजगीकरण करावे लागेल, भारतात परकीय गुंतवणुकीस मान्यता देवाची लागेल परकीय चलनावर नियंत्रण ठेवणारी पैसा [FERA] सारखे कायदे रद्द करावे लागतील अशा सर्व घटनांची पुर्तता करूनच आपणच जागतिकीकरण हे कसे भारतीय तसेच अतिशय समजासाठी उपयुक्त आहे याचे विश्लेषण करता येईल. भारतीय समाजावर जागतिकीकरणाचा खूप मोठा प्रमाणावर सकारात्मक परिणाम झालेला आहे तो प्रभाव, परिणाम आपणच पुढील प्रमाणे स्पष्ट करता येईल.

I. जागतिकीकरणाचा जेव्हा १९९१ सालापासून स्विकार करण्यात आला, तेव्हापासून ते आजपर्यंत म्हणजेच आठवी ते तीन दशकात जागतिकीकरणामुळे भारतीय समाजात सर्वच क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणात परिवर्तन घडून आल्याचे दिसून येत आहे. जागतिकीकरणामुळे औद्योगिकीकरणाला चालना मिळालेली आहे जागतिकीकरण व उदारीकरणाच्या प्रक्रियांमध्ये भारत सरकारने नवीन उद्योग उभारण्यास व सध्या अस्तित्वात असलेल्या उद्योगांचा विस्तार करण्यास परवानगी दिली. त्यामुळे अनेक भारतीय, तसेच बहुराष्ट्रीय कंपन्यांनी नवीन उद्योग उभारले. तसेच खाजगीकरणाच्या प्रक्रियेमध्ये सार्वजनिक व सहकारी क्षेत्रातील अडथळी उद्देग, खाजगी उद्योजकांची चालविण्यास घेतले आणि त्यामुळे या आजारी उद्योगांची उत्पादकता, कार्यक्षमता व गुणवत्ता सुधारली आहे. जागतिकीकरणाच्या क्षेत्रात अंतर्गत व बाह्यगत वाहतुकीवरील अपावरणक निर्बंध कमी करण्यात आले आहेत. त्यामुळे पर्यटन व हॉटेल या उद्योगांना चालना मिळाली आहे. अशाप्रकारे जागतिकीकरणाने औद्योगिकीकरणास विकसनात्मक चालना मिळाली आहे हे मात्र निश्चित.

II. जागतिकीकरणाचा सकारात्मक परिणाम म्हणून भारताने सर्व परकीय भांडवलदार, तंत्रज्ञान कंपन्या व तज्ञ हत्यादीना भारतात मुक्त प्रवेश दिलेला आहे. तसेच भारतीय उद्योजकांना आंतरराष्ट्रीय बाजारातून भांडवल उभारण्यास व त्यांच्या उत्पादनाची परकीय बाजारपेठेत अनावश्यक निबंधांशिवाय निर्यात करण्यास परवानगी दिलेली आहे. या क्षेत्रामुळे राष्ट्रीय तसेच आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत निर्यात स्पर्धा निर्माण होण्यास चालना

मिळाली. मोठ्यात वाजारापेठ्या विक्रीला मोठ्या प्रमाणावर प्रोत्साहन मिळून येते. जागतिकीकरणामुळे निर्यातक्षेत्रात निर्यात करून उद्योगांमुळे तसेच निर्यात कर देवाची खूपच कमी कोट्यामुळे खर्च, तसेच कपडे, गरिबी, हिरे, रजतपत्रे, इलेक्ट्रॉनिक्स, सोन्याचे अडथळी तसेच जीवनवाचक उत्पादने, तंबूळ, चहा, साखर, चहा, कापड, पत्रे, फुले, कपडे इत्यादी कृषी उत्पादनांच्या निर्यातीत वाढ झाली आहे परिणामी भारतीय अर्थव्यवस्थेवर सकारात्मक परिणाम दिसून येऊन अर्थव्यवस्थेचा विकास झाला.

III. जागतिकीकरणाच्या स्विकारामुळे भारताने निर्यात क्षेत्र देखील मोठ्या प्रमाणावर वाढले आहे. जागतिकीकरणाचा स्विकार करणा अगोदर म्हणजेच १९९१ च्या पूर्वी भारत केवळ पाच ते सहा देशांवरोबरच आपले आर्थिक व्यवहार करत होता. पण जागतिकीकरणामुळे भारताने निर्यात क्षेत्राचा विस्तार मोठ्या इतरांमध्ये झालेला आहे. आज सध्या विश्वातील जवळपास १९० राष्ट्रात भारत सुमारे ७५०० वस्तू निर्यात करीत आहे. त्यामुळे आपली अर्थव्यवस्था अधिक बळकट झालेली पाहण्यास मिळते आहे.

IV. जागतिकीकरणाच्या क्षेत्राचा स्विकार कोट्यामुळे भारतीय क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणात बदल झालेले दिसून येतात. आज सेवाक्षेत्राचा विस्तार मोठा अडथळीसक वाढला आहे. वाहतुकीच्या क्षेत्रात खाजगी क्षेत्राने गुंतवणूक देखील वाढलेली आपणच पाहण्यास मिळते आहे. भारतीय विकासा व विकासांमधील त्यांच्या कार्यक्षमतेत व स्वातंत्र्यता दिली आहे. आधुनिक तंत्रज्ञान, संगणकीकरण, क्रमांकांमधील विकेंद्रिकरण, खाजगी तसेच परकीय कंपन्यांनी निर्माण केलेली स्पर्धा यामुळे पुढल्या जगाच्या सुविधांमध्ये खूप मोठ्या प्रमाणात सुधारणा झाली आहे. तसेच रेल्वे, बंदी, जलवाहतूक इत्यादी क्षेत्रात झालेली सुधारणाही जागतिकीकरणाचा सकारात्मक प्रभाव दर्शवित आहेत.

V. आज आपल्या देशात जागतिकीकरणाने द्याव्या मोठ्या प्रमाणात विकास झाला आहे कि. या प्रक्रियेत आपण करणे दर कमी झाल्याने भारतीय बाजारपेठेत परकीय देशातील अनेक दर्जेदार वस्तू मुदलक प्रमाणावर व बाजारी किमतीत सहज उपलब्ध झाल्या आहेत.

जागतिकीकरणाच्या अर्थीचमुळे अनेकप्रकारे जागतिकीकरणामुळे जगातील इतर देशांमध्ये भारतातील व्यापारिक खूप्या झाल्या याचाच परिणाम भारतात आदिवासी समाजाच्या संपर्कात येऊ लागला आणि आज तर आदिवासी समाजाचा हा बऱ्याच प्रमाणात प्रगत झाल्याचे दिसून येते. याने शिक्षण जसे महत्वाचे कारण आहे तसेच जागतिकीकरण हे देखिल एक कारण आहे असे म्हटल्यास अतिशयोक्ती ठरणार नाही. आज भारतीय आदिवासी समाजाचा हा ग्रामीण व शहरी समाजाच्या खूपच जवळ आलेला असल्याचे दिसून येत आहे. हा समाज शिक्षणासाठी शहरी भागात येऊ लागला आहे. त्याचा संबंध शहरी भागातील समाजव्यवस्था, सांस्कृतिक व्यवस्था, शिक्षण व्यवस्था अशा अनेक घटकांशी त्याचा संबंध येत आहे त्यामुळे शहरी समाज व आदिवासी समाज यांच्यातील दुरी कमी झाल्याची आपणास पाहावयास मिळत आहे.

VI. Globalization is a Global Process आहे कारण जागतिकीकरणाला सर्वत्र क्षेत्राचा समावेश होत असतो जागतिकीकरण हे केवळ आर्थिक घटकावरच अवलंबून राहत नाही तर ते सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षणिक, राजकीय अशा सर्वत्र घटकांचा त्यात समावेश होत असतो जागतिकीकरणामुळे अनेक समाज एकमेकांच्या सानिध्यात आल्याचे आपणास पाहावयास मिळतात. त्यामुळे त्यांच्या सांस्कृतिक जीवनाचा स्विकार सहजपणे करताना दिसून येत आहे. त्यांची संस्कृती, राहणीमान, एकदरीत जीवन पध्दतीचा स्विकार आपण या जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत करत असतो. त्यामुळे एकमेकांच्या प्रथा, परंपरा, नितीमूल्य यांचा देखील प्रभाव भारतीय मानव जीवनावर पडताना दिसून येतो. भारताने देखील जगातील इतर राष्ट्रात आपल्या संस्कृतीची छाप पाडल्याचे दिसून येत आहे. म्हणून जागतिकीकरणाची प्रक्रिया ही भारतीय जीवनामानात सकारात्मक असल्याचीच पाहावयास मिळते हे मात्र निश्चित.

जागतिकीकरणाचा आदिवासी समुदायावरील झालेला परिणाम:-

जागतिकीकरणाचा आदिवासीच्या सामाजिक आणि सांस्कृतिक जीवनावर फार मोठा परिणाम झाल्याचे दिसून येते. कुटुंब, व्यवसाय, विवाह, स्त्री-पुरुष संबंध इ. सामाजिक घटकांवर मोठा प्रभाव पडत असल्याचे दिसून येते. ग्राहकवादाच्या प्रभावातून आदिवासी समुदायातदेखील आज नवसमाज आकार घेत असल्याचे दिसून येते. जागतिकीकरणाच्या वाढत्या प्रभावामुळे आदिवासी समाजाच्या सांस्कृतिक आकृतीबंधात मोठे

आदिवासी समुदाय हा पूर्वी एकत्रित राहणाऱ्या समुदाय म्हणून ओळखला जात होता परंतु जागतिकीकरणामुळे जगातील इतर देशांमध्ये भारतातील व्यापारिक खूप्या झाल्या याचाच परिणाम भारतात आदिवासी समाजाच्या संपर्कात येऊ लागला आणि आज तर आदिवासी समाजाचा हा बऱ्याच प्रमाणात प्रगत झाल्याचे दिसून येते. याने शिक्षण जसे महत्वाचे कारण आहे तसेच जागतिकीकरण हे देखिल एक कारण आहे असे म्हटल्यास अतिशयोक्ती ठरणार नाही. आज भारतीय आदिवासी समाजाचा हा ग्रामीण व शहरी समाजाच्या खूपच जवळ आलेला असल्याचे दिसून येत आहे. हा समाज शिक्षणासाठी शहरी भागात येऊ लागला आहे. त्याचा संबंध शहरी भागातील समाजव्यवस्था, सांस्कृतिक व्यवस्था, शिक्षण व्यवस्था अशा अनेक घटकांशी त्याचा संबंध येत आहे त्यामुळे शहरी समाज व आदिवासी समाज यांच्यातील दुरी कमी झाल्याची आपणास पाहावयास मिळत आहे.

आदिवासी समाजाची पूर्वी असलेली 'पोटा पुरते मिळवणे' ही अर्थव्यवस्था मात्र या जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत राहिलेली नसून त्यात मोठे परिवर्तन झाले आहे. पूर्वी आदिवासी समुदाय जंगलातील कंदमुळे खाऊन आपला उदरनिर्वाह करायचा पण जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेमुळे अनेक नव कारखानदारी व्यवस्था निर्माण झाली, त्यामुळे तो त्या ठिकाणी कामासाठी जाऊ लागला परिणामी त्याच्या आर्थिक जीवनात देखील बदल घडून आले. आज आदिवासी समुदाय एका विकासाच्या वाटेवर असल्याचे आपणास दिसून येत आहे. या समाजात ज्या अनिष्ट रूढी, प्रथा, परंपरा पूर्वी होत्या त्या आज बऱ्याच प्रमाणात कमी झाल्याचे दिसून येते, त्याचबरोबर जागतिकीकरणामुळे आदिवासी समुदायाला इतर समुदायांच्या संपर्कात येण्यास मदत झाली असेच म्हणावे लागेल.

निष्कर्ष:-

जागतिकीकरणामुळे आदिवासी समुदायावर काही प्रमाणावर प्रतिकूल परिणाम देखील पडला आहे. त्यामध्ये महत्वाचे म्हणजे आदिवासींच्या प्राचीन

आदिवासींच्या जाय हक्काया
जाहीरनावा

संख्या (1999)

000

Special Issue, March 2019

International Multilingual Refereed Research Journal

IAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

V i d y a w a r t a

Indian Council And Social Science Research

(Western Regional Center, Mumbai)
And

**Jeevandeep Shaikshanik Sanstha
Arts, Commerce & Science College, Khardi**

Tq. Shahapur, Dist. Thane.
(Affiliated to Mumbai University)

Organized

Two Day's Interdisciplinary National Conference on

Impact of Globalisation on Indian Tribal Community

On Dated : 01 & 02 March, 2019

Organized By

Jeevandeep Shaikshanik Sanstha
Arts, Commerce & Science College, Khardi,
Shahapur, Dist-Thane- 421601

Prof. D.M. Bhutale
Convener

Prof. K.R. Kalkate
I/C. Principal

MAH/MUL/03051/2012
ISSN 2319 9318

Vidyawarta®
Peer Reviewed International Publication

March 2019
Special Issue

01

MAH/MUL/03051/2012

ISSN :2319 9318

जीवन्दीप शैक्षणिक संस्था, पोर्डे संचालित व मुंबई विद्यापीठ, मुंबई संलग्नित
कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, खर्डी, ता. शहापूर जि. ठाणे
व इंडियन काउन्सिल अँड मोराल सायन्स रिसर्च यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित
दोन दिवसीय राष्ट्रीय चर्चासत्र
जागतिकारणाचा भारतीय आदिवासी समुदायावर पडलेला प्रभाव

Patron

Hon. Ravindra Ghodvinde

(President Of Jeevandeep Shaikshanik Sanstha)

Guest Editor

Prof K R Kalkate

HOD of Marathi Department & I/ C Principal

Jeevandeep Shaikshanik Sanstha

Arts, Commerce & Science College, Khardi, Tal. shahapur Dist. Thane

Prof D M Bhutale

HOD of Sociology Department

Jeevandeep Shaikshanik Sanstha

Arts, Commerce & Science College, Khardi, Tal. shahapur Dist. Thane

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana
Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd., At.Post.
Limbaganesh Dist, Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Babu Ganpat.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Email: 07586077895, 09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com
Tal. Shahapur
Dist. Thane,
421 601

All Types Educational & Reference Books

www.vidyawarta.com

52) आदिवासी समुदायाची ओळख अभिषेक बाळू जाधव, पुणे	192
53) जागतिकीकरण आणि आदिवासी कविता डॉ. अलका शिंदे (पवार), Shahad (W).	196
54) जागतिकीकरण आणि स्त्रीवादीसाहित्य श्री. तुषार प्रकाश भोसले, पुणे	200
55) जागतिकीकरण संकल्पना आणि परिणाम - समाजशास्त्रीय अध्ययन डॉ. ज्योती अरविंद पोटे, अंबरनाथ	202
56) जागतिकीकरणाचा भारतीय जमातींवरील विविध परिणामांच्या संबंधित साहित्याच्या डॉ.सौ. सीमा नरेश परटोले & प्रा. अश्विनी पाटील, ता. भिवंडी	207
57) जागतिकीकरण आणि कंवर आदिवासी जमात सौ. जयश्री अभिमन्यू डंके, पुणे	212
58) जागतिकीकरण आणि आदिवासी मराठी कविता प्रा. कैलास कळकटे., जि. ठाणे	215
59) जागतिकीकरण आणि आदिवासी समाजातील चळवळ प्रा. कांबळे रावसाहेब हरिबा, औरंगाबाद	218
60) जागतिकीकरण आणि आदिवासी मराठी साहित्य प्रा. संजय तुकाराम निचिते, जि. ठाणे	220
61) शहापूर तालुक्यातील आदिवासी जमातींवर जागतिकीकरणाचा झालेला परिणाम प्रा. विशाल संपत भोसले, जि. ठाणे	224
62) आदिवासी समाजातील स्त्रियांचा दर्जा : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन डॉ.श्वेतांबरी पी. कनाकेदांडे & मोहिनी प्र.कनकदंडे, नांदेड	228
63) जागतिकीकरणाचा आंध्र आदिवासीवर झालेला परिणाम कु. आरती बस्वराज शेट्टी, पुणे	230
64) जागतिकीकरण : आदिवासी साहित्य रश्मी शेट्टे - तुणे	233

शहापूर तालुक्यातील आदिवासी जमातींवर जागतिकीकरणाचा झालेला परिणाम : एक संक्षिप्त आढावा

प्रा. विशाल संपत भोसले

जिवनदिए शिक्षणसंस्था संचालित कला, वाणिज्य व
विज्ञान महाविद्यालय खडोई, ता. शहापूर, जि. ठाणे

प्रस्तावना :

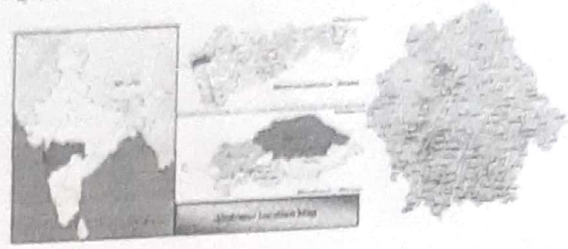
आधुनिक काळात विकासाच्या परीभाषा बदलत
चालल्या आहेत. अधिकाधिक विकास करण्याच्या
उद्देशाने जगातील प्रत्येक देश प्रयत्नशील असल्याचे
दिसते. विशेषतः व्यापार व उद्योगाच्या क्षेत्रात मोठा
क्रांतीकारक बदल होताना दिसतो. उद्योगांमार्फत उत्पादीत
झालेल्या वस्तु अथवा उत्पादने स्वदेशातच नव्हे तर
पदेशातही विक्रीसाठी निर्यात केल्या जात आहे. यामुळे
देशाचा एकमेकांशी व्यापार वाढून केवळ आर्थिक नव्हे
तर सामाजीक, सांस्कृतीक देवाण-घेवाण देखील
वाढलेली आढळते.

जागतीकीकरणानंतर जगातील देशादेशांत एक
प्रकारची सामाजीक-सांस्कृतीक देवाण, घेवाण वाढली
आहे. या देवाण-घेवाणीचा परीणाम म्हणून अनेक
देशातील सामाजीक-सांस्कृतीक वातावरण बदललेले
दिसते. जागतीकीकरणाचा देशात संमीश्र परीणाम म्हणजे
अनुकूल व प्रतीकूल असे दोन्ही स्वरूपाचे परीणाम
झालेले आढळतात. विशेषतः ग्रामीण आदिवासी
समाजावर झालेला जागतीकीकरणाचा असा परीणाम
प्रामुख्याने जाणवतो.

सदर प्रबंधात ठाणे जिल्ह्याच्या शहापूर
तालुक्यातील आदिम जमातींवर जागतीकीकरणाच्या
झालेल्या परीणामांवर भाष्य केलेले आहे. तसेच या

संदर्भात काही शुभत सुभविषयाचा प्रयत्न करत आहे
अभ्यास क्षेत्र :

महाराष्ट्राच्या ठाणे जिल्ह्यात पूर्वेस मुंबई
शहरापासून ९० किमी व ठाणे शहरापासून ४५ किमी
अंतरावर असलेला तालुका शहापूर होय. ठाणे
जिल्ह्यातील सर्वांत मोठा व आदिवासींची जाग्य संख्या
असल्याने आदिवासी तालुका म्हणून शहापूर तालुक्यास
ओळखले जाते. या तालुक्याने एकूण क्षेत्रफळ सुमारे
१,५४,२७० हेक्टर म्हणजे सुमारे १,९३९ चौगुन किमी
असून विस्तार १९°२७ उत्तर व ७३°२० पूर्व ते
१९°४५ उत्तर व ७३°३३ पूर्व आहे. तर
समुद्रसपाटीपासून उंची सुमारे ४६ मीटर (१५१ फूट)
इतकी आहे.

शहापूर तालुक्याच्या उत्तरेस मोखाडा, ईशान्येस
इगतपूरी, पूर्वेस अकोला, दक्षिण व अग्नेयेस मुखाडा,
नैऋत्येस कल्याण, पश्चिमेस भिवंडी व वायव्येस वाडा
या भागांचा समावेश होतो.

सहयाद्रीच्या पर्वत रांगांनी वेढलेल्या या
तालुक्यात माहुली हे सर्वात उंच ठिकाण असून त्याची
सरासरी उंची २,८१५ फूट इतकी आहे. येथील सरासरी
तापमान ३०° से. व सापेक्ष आर्द्रता सुमारे ७०: इतकी
आहे. भातसा, तानसा, वैतरणा या प्रमुख नद्या व
त्यांच्या उपनद्या तालुक्यातून वाहतात.

शहापूर तालुक्यात एकूण ६ शहरे व २२५
गावे असून प्रशासकीयदृष्ट्या त्यांना ५ मंडळ विभाग
व ३० तलाठी सज्जेवरीत विभागले आहे. सन २०११
च्या जनगणनेनुसार तालुक्याची एकूण लोकसंख्या
३,१४,१०३ असून त्यात १६०,४६६ पुरुष व
६४,९२४ स्त्रियांचे प्रमाण आहे. तालुक्यात दर हजारी
पुरुषांमागे ९५७ स्त्रिया या प्रमाणात स्त्री-पुरुष प्रमाण
आढळते. तर सरासरी साक्षरतेचे प्रमाण ७३.९३: इतके
आढळते.

सुर्वा-आद्य राष्ट्रीय महामार्ग क्रमक ३ या
मार्गावरून जातो. तसेच या ठिकाणी रेल्वे सुविधाही
सुलभ असून कसारा हे रेल्वेमार्गेचे अंतिम उदनालीय
स्थानक आहे.

शोधनाची उद्दीष्टे :

- 1) जागतिकीकरणाची संकल्पना स्पष्ट करणे.
- 2) अदिम समाजाची संकल्पना स्पष्ट करणे.
- 3) जागतिकीकरणाचा अदिम समाजावरील

प्रभाव बघा करणे.

शोधन पद्धती :

सद्य रीथ निबंधासाठी दुय्यम स्तराच्या
तथ्याद्वारे माहीती संकलीत केली असून पुस्तके,
पत्रिके, वृत्तपत्रे, इत्यादींचा उपयोग केला आहे. तसेच
हवीथ शासकीय संकेत म्हाळ्यांचा देखील उपयोग
केला आहे. प्रभावी सादरीकरणाकरिता वकरो, तसे
च माध्यमांचा वापर केला आहे.

हितके :

1) शहापूर तालुक्यातील अदिम जगातील
जागतिकीकरणाचा परिणाम झालेला आहे.

2) शहापूर तालुक्यातील अदिम समाजाच्या
सांस्कृतिक, सामाजिक व सांस्कृतिक वातावरणात बदल
झालेला आहे.

३. विवेचन :

शहापूर तालुक्यातील आदिवासी जगातील
जागतिकीकरणाचा झालेला परिणाम अभ्यासपूर्ण
जागतिकीकरण व अदिम जगातील या संकल्पना समजून
णे आवश्यक आहे.

जागतिकीकरण :

विशाला शतकाच्या शेवटच्या दशकात
जागतिक अर्थव्यवस्थेत मोठे बदल घडून आले.
सामान्यतः १९८५ नंतर या बदलास वेगळे मुळावत
होते व परिणामी सर्वत्र देशांच्या अर्थव्यवस्थांवर मुलाखती
रिणाम झाले. यास जागतिकीकरण असे संबोधले
ले. सामान्य भाषेत जगातील विविध राष्ट्रीय
अर्थव्यवस्थांचा परस्पर जोडणारी, त्यांच्यात वस्तु-सेवा,
संपत्ती, तज्ज्ञान, श्रमशक्ती यांचा मुक्त प्रवाह मुक्त
जगावरील एक प्रद्वीया म्हणजे 'जागतिकीकरण' होय.
जागतिकीकरणाच्या काही व्याख्या पुढीलप्रमाणे

1) "जागतिक राष्ट्रीय अर्थव्यवस्थांना एकत्र
आणण्यासाठी अर्थव्यवस्थांचा अधिक घन वस्तुविन्यासे
सोपे म्हणजे जागतिकीकरण होय." - ड. जगातील
महामती.

2) "संपत्ती, वस्तु, तज्ज्ञान, विचार आणि
लोक यांचा मुक्त प्रवाह म्हणजे जागतिकीकरण होय.
याची 'लोक' हा परतक बघण्यास वेगळ्यास ते
जागतिकीकरण विस्तार व उदरा अपूर्ण होय." - ड.
जेम्स मिलनेव्हिक

शेवटच्यात जागतिकीकरण म्हणजे जगातील
मुक्त अर्थव्यवस्थांची रचना होय ज्यात व्यापारकीय
कोणासाठी प्रेरितिक सीमांचे बंधन अहम्य उदरा नाही
व्यापाराने जागतिक स्तरावरील स्वातंत्र्य म्हणजे
जागतिकीकरण होय

अदिम जगातील

आदिवासी अथवा अदिम या शब्दाचा अर्थ
मुक्त विचारांनी अथवा होतो जगातील अतिशय दुर्गम,
जागरणाने व होणाऱ्या दृष्ट्याहोण्याच्या प्रेरिताल वस्तुविन्यास
विकासात समाजावरून दुर्गमतेला दुर्गमतेला समाज
हा अदिवासी समाज म्हणून ओळखला जातो. या
समाजाची सततची अशी खास वैशिष्ट्यपूर्ण भाषा,
संस्कृती, पंथ, श्रद्धा, व्यवसाय पद्धतयांचा मिळतला.
अधिक, सामाजिक विकासाच्या दृष्टीने अथवा समाज
महामतेला आढळतो.

शहापूर तालुक्यातील आदिवासी समाज व जागतिकीकरण :

शहापूर तालुक्यात अदिम समाजाची संख्या
थार थार आहे. एकूण लोकसंख्येच्या सुमारे ३५%
लोकसंख्या ही अदिम आहे. त्यामुळे हा तालुका
'अदिवासी तालुका' म्हणून ओळखला जातो. तालुक्यात
काही, काजको, महादेव कोळी, भिल्ल, पासी,
कोकण, सोडीया, ठाकूर या समाजा आदिवासी जगातील
सामान्य करतात. या प्रत्येक जगातील जगत अशी
ओळख आहे.

शहापूर : जागतिकीकरण लोकसंख्या

वर्ग	लिंग	सुम	सुम
५५	५५	५५	५५
५५	५५	५५	५५

सामाजिक व्यवस्था ही आहे. जेव्हा ही व्यवस्था
 व समाज व्यवस्थेच्या संरक्षणासाठी अनेक विचार
 व्यवस्थेच्या संरक्षणासाठी अनेक विचार व्यवस्था
 व्यवस्था ही आहे. जेव्हा ही व्यवस्था

सामाजिक व्यवस्था ही आहे. जेव्हा ही व्यवस्था
 व्यवस्था ही आहे. जेव्हा ही व्यवस्था

सामाजिक व्यवस्था ही आहे. जेव्हा ही व्यवस्था
 व्यवस्था ही आहे. जेव्हा ही व्यवस्था

सामाजिक व्यवस्था ही आहे. जेव्हा ही व्यवस्था
 व्यवस्था ही आहे. जेव्हा ही व्यवस्था

सामाजिक व्यवस्था ही आहे. जेव्हा ही व्यवस्था
 व्यवस्था ही आहे. जेव्हा ही व्यवस्था

आदिम समाजावरील अनुकूल परीक्षण

- 1) शैक्षणिक व आर्थिक क्षेत्रात प्रगती
- 2) अर्थव्यवस्थेच्या वाढत्या वेगळेपणात बदल
- 3) विकसित जगाच्या संपन्नतेच्या सामाजिक

बदल

- 4) अर्थव्यवस्था, गुणवत्ता, अर्थव्यवस्था वाढ

आज

- 5) स्वतःची नवी ओळख निर्माण करणेसाठी

सोपी

- 6) आधार-विचारधारेच्या आधारे-प्रगती
- 7) वाढत्या समाजाच्या दृष्टीने बदल
- 8) सर्व प्रकारच्या आधुनिक सेवा व सुख-

सुविधांची उपलब्धता.

- 9) आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक व राजकीय

विकास

आदिम समाजावरील प्रतीकूल परिणाम :

- 1) परंपरागत व्यवसाय, उद्योग यांचा विकास.
- 2) प्राचीन बोलीभाषा, सण-उत्सव, नृत्यप्रकार, वाद्ये, लोकगीते इत्यादींचा विस्तार
- 3) विकसित समाजाशी वाढते मतभेद, कलह
- 4) विकसित समाजाच्या पुनर्वसनाने समस्या
- 5) विकसित समाजाचे अंधांधु अनुकरण
- 6) अवास्तव अपेक्षा व त्यातून वाढणारी

- ७) देशाच्या सांस्कृतिक वारसाचा न्याय.
८) अर्थव्यवस्थेतील प्रतीकूल बदल व पर्यावरणीय अवनती.
९) अर्थकारण व समाजकारणाशी निगडित राजकीय राजकारणाचा प्रभाव.

१०) आर्थिक-सामाजिक दुःखस्था.

वरील मुद्द्यावरून असे लक्षात येते की, जातीकीकरणाचा आदिम समाजावर जरी अनुकूल परिणाम होत असला तरी प्रतीकूल परिणामांच्या तुलनेने त्याचा लाभ कमी प्रमाणात आहे. व यामुळे आदिम समाजाची आर्थिक-सामाजिक पिळवणूक वाढली आहे. विकासाला नावाखाली आदिवासींच्या जमीनी इत्यादीत केलेल्या जात आहेत. जंगलातून त्यांना हट्टपार केले जात आहे. परिणामी अशा समाजाच्या इतर निर्वाहाच्या बाबती तर एकूणच अस्तित्वाचा प्रश्न निर्माण झाला आहे. उदा. आज कातवरी समाज हा लुप्त होण्याच्या मार्गावर आहे. वारली संस्कृती नाममात्र शिल्लक राहिली आहे. पारधी समाज हट्टपार होण्याच्या मार्गावर आहे. आणि या सर्वांस सबब पुढे कोली जाते ती जागतीकीकरणाच्या नावाखाली विकास योजना अंमलात आणण्याची.

याचबरोबर आदिम समाजाच्या आवासावर अजिबात, विकसीत-शहरी समाजाचे अंदाधुंद, अनुकरण, अपूर्ण जनजागृती अथवा माहीती अशा अनेक कारणांने हा समाज आज अनेक आर्थिक सामाजिक प्रश्नांना सामोरा जात आहे.

शिफारसी :

समाजातील प्रत्येक घटकाला विकास होणे हे गरजेचे आहे. परंतु त्याचबरोबर आपल्या सामाजिक व सांस्कृतिक परंपरेचे वैशिष्ट्यांचे जतन करणे देखील आवश्यक आहे. याकरीता प्रशासकीय स्तरावर उपाय योजना करणे, प्रोत्साहन देणे यासारखे कार्य आवश्यकता येतील. जेणेकरून विकास व संरक्षणाचे जतन समतुल्य प्रमाणात होईल.

निष्कर्ष :

जागतीकीकरणाच्या महापुर तालुक्यातीलच नव्हे तर महाराष्ट्र संपूर्ण भागातील आदिवासींच्या समाज

जीवनावर अनुकूल-प्रतिकूल परिणाम झालेला आढळतो. परिणामी एकीकडे हा समाज विकसीत होत आहे तर दुसरीकडे त्यांचा अस्तित्त्व असा सांस्कृतिक ढेवा लुप्त होत आहे.

संदर्भ ग्रंथ सूची :

१. महाराष्ट्राचा भूगोल : डॉ. सुरेश फुले
२. महाराष्ट्राची आर्थिक पहाणी : २०११
३. महापुर तालुका : तालुकी कार्यालय-
४. महाराष्ट्र राज्य- सन २०११ ची जनगणना

दस्तावेज

संकेतस्थळे :

१. <http://cultural.maharashtra.gov.in>
२. <http://censusindia.co.in>

□□□

Special Issue, March 2019

International Multilingual Refereed Research Journal

ISSN 2319 9318

V i d y a w a r t a

Indian Council And Social Science Research

(Western Regional Center, Mumbai)
And

**Jeevandeep Shaikshanik Sanstha
Arts, Commerce & Science College, Khardi**

Tq. Shahapur, Dist. Thane.
(Affiliated to Mumbai University)

Organized

Two Day's Interdisciplinary National Conference on

Impact of Globalisation on Indian Tribal Community

On Dated : 01 & 02 March, 2019

Organized By

Jeevandeep Shaikshanik Sanstha
Arts, Commerce & Science College, Khardi,
Shahapur, Dist-Thane- 421601

Prof. D.M. Bhutale
Convener

Prof. K.R. Kalkate
I/C. Principal

www.harshwardhan.com
मुंबई ४०००१३

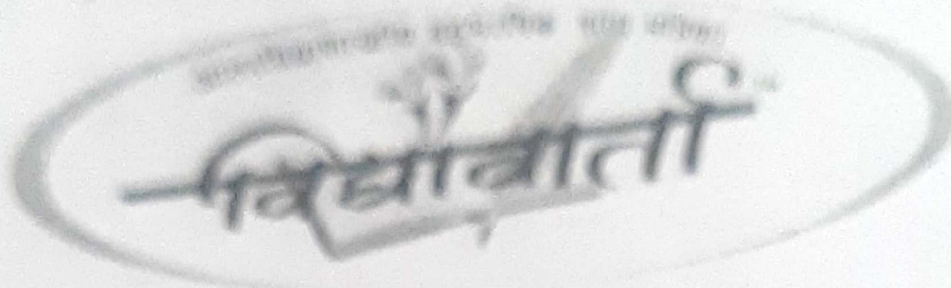
Harshwardhan
For Harshwardhan Publications

Harshwardhan
Special Agent

01

10/10/19/2019/0305/2019

ISSN 2319 9118

जिवंदीप शािकशिक संस्था, मुंबई, महाराष्ट्र व मुंबई विभागीय, मुंबई विभागीय
कला, साहित्य व विज्ञान महाविद्यालय, खर्डी, ता. शहापूर जि. ठाणे
व जिवंदीप शािकशिक संस्था, जिवंदीप शािकशिक संस्था, मुंबई विभागीय विभागीय
संस्था विभागीय शािकशिक संस्था
जागतिकीकरणच्या भारतीय अर्थव्यवस्था समुदायावर पडलेल्या प्रभाव

Patron

Shri. Ramesh Ghoshinde

(President Of Jeevandeeep Shaikshanik Sanstha)

Guest Editor

Prof K R Kalkate

HOD of Marathi Department & I/C Principal

Jeevandeeep Shaikshanik Sanstha

Arts, Commerce & Science College, Khardi, Tal. shahapur Dist. Thane

Prof D M Bhutale

HOD of Sociology Department

Jeevandeeep Shaikshanik Sanstha

Arts, Commerce & Science College, Khardi, Tal. shahapur Dist. Thane

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana
Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd., At Post.
Limbaganeshi Dist, Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Bapu Ganpat.

HP

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At Post Limbaganeshi, Dist. Beed

Pn-431126 (Maharashtra) Ph-09850203295

harshwardhanpubl@gmail.com, ghodkearchana@gmail.com

All Types Educational & Reference Books

www.harshwardhan.com

- 52) आदिवासी समुदायाची ओळख
अभिषेक बाळू जाधव, पुणे ||192
- 53) जागतिकीकरण आणि आदिवासी कविता
डॉ. अलका शिंदे (पवार), Shahad (W). ||196
- 54) जागतिकीकरण आणि स्त्रीवादीसाहित्य
श्री. तुषार प्रकाश भोसले, पुणे ||200
- 55) जागतिकीकरण संकल्पना आणि परिणाम – समाजशास्त्रीय अध्ययन
डॉ. ज्योती अरविंद पोटे, अंबरनाथ ||202
- 56) जागतिकीकरणाचा भारतीय जमातींवरील विविध परिणामांच्या संबंधित साहित्याच्या ...
डॉ.सौ. सीमा नरेश परटोले & प्रा. अश्विनी पाटील, ता. भिवंडी ||207
- 57) जागतिकीकरण आणि कंवर आदिवासी जमात
सौ. जयश्री अभिमन्यू डंके, पुणे ||212
- 58) जागतिकीकरण आणि आदिवासी मराठी कविता
प्रा. कैलास कळकटे., जि. ठाणे ||215
- 59) जागतिकीकरण आणि आदिवासी समाजातील बदल
प्रा. कांबळे रावसाहेब हरिबा, औरंगाबाद ||218
- 60) जागतिकीकरण आणि आदिवासी मराठी साहित्य
प्रा. संजय तुकाराम निचिते, जि. ठाणे ||220
- 61) शहापूर तालुक्यातील आदिवासी जमातींवर जागतिकीकरणाचा झालेला परिणाम ...
प्रा. विशाल संपत भोसले, जि. ठाणे ||224
- 62) आदिवासी समाजातील स्त्रियांचा दर्जा : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन
डॉ.श्वेतांबरी पी. कनाकेदांडे & मोहिनी प्र.कनकदांडे, नांदेड ||228
- 63) जागतिकीकरणाचा आंध्र आदिवासीवर झालेला परिणाम
कु. आरती बस्वराज शेट्टी, पुणे ||230
- 64) जागतिकीकरण : आदिवासी साहित्य
रश्मी शेट्टे – तुपे ||233

जागतिकीकरण आणि आदिवासी मराठी कविता

श. कैलास कळकटे
मराठी विभाग प्रमुख,

जीवनदीप शैक्षणिक संस्था संचालित, कला, वाणिज्य
विज्ञान महाविद्यालय खर्डी, ता. शहापूर, जि. ठाणे

खाऊजा म्हणजेच खाजगीकरण, उदारीकरण
आणि जागतिकीकरण याचा स्विकार भारताने १९९० च्या
दुमारास केला. परंतु या धोरणाचे चांगले-वाईट परिणाम
दिसून येण्यासाठी एक दहा वर्षांचा काळ गेला. या
कालखंडानंतर या धोरणाचे दुरगामी परिणाम दिसून
येऊ लागले. मूठभर लोकांच्या कल्याणासाठी असणा-या
या धोरणाने माज भारतीय समाज जीवनासमोर अनेक
प्रश्न उभे केले. कारण भारतीय समाजव्यवस्था ही
सह्युत्तरात विभागलेली आहे.

या धोरणाचा चांगला परिणाम वरील तीन वर्गांला
उपभोगता आले पण खालच्या तीन वर्गांच्या समोर या
धोरणामुळे अनेक प्रश्न निर्माण झाले. या धोरणाच्या
चांगल्या-वाईट परिणामांचे प्रतिबिंब साहित्यात देखील
दिसे लागले. कारण साहित्य हा समाजसापेक्ष सर्जनशील
आविष्कार होय(१)

प्रस्तुत लेखात विनोद कुमरे यांच्या २०१४
साली प्रकाशित झालेल्या 'आगाजा' या कवितासंग्रहाच्या

आधारे आदिवासी मराठी जागतिकीकरणाचा आपल्या
कवेत कशा प्रकारे पकडले याचा शोध घेण्याचा प्रयत्न
असेल.

आदिवासी मराठी कविता

साठोन्तरी कालखंडातील एक महत्त्वपूर्ण प्रवाह
म्हणून आदिवासी साहित्याचा उल्लेख करवा लागतो.
आदिवासी हा संदर्भ असलेल्या मराठीतील ललित
साहित्याच्या अभ्यासकशा 'दलित' जाणिवेच्या
साहित्यापेक्षा वेगळ्या आहेत. आदिवासींच्या संदर्भातील
भौगोलिक, सामाजिक, वांशिक व धार्मिक पृथक्तेची
जाणीव व्यक्त करणा-या मराठी साहित्यास 'आदिवासी
साहित्य' असे म्हणता येईल. (२) या साहित्य प्रवाहाने
मराठीतील सगळ्या प्रमुख वाङ्मय प्रकारांना वळसा
घातला आहे. त्यात ठळकपणे उठून दिसते ती 'कविता'
पुस्तकरूपाने प्रकाशित कवितासंग्रह मर्यादित असले
तरी अनियतकालिके, नियतकालिके, संपादने, आदिवासी
साहित्य संमेलनांच्या स्मरणिका इ. माध्यमातून विपुल
प्रमाणात काव्य निर्मिती झालेली दिसून येते. १९७६
साली भुजंग मेश्राम यांनी 'आदिवासी कविता' हा
कवितासंग्रह प्रकाशित केला. त्यानंतर आदिवासी कवींचा
पहिला प्रतिनिधिक संग्रह 'मोहोळ' १९८२ साली
प्रकाशित झाला. त्यानंतर उत्तमराव धोंगडे, वाहरू
सोनवणे, विनायक तुमराम, भुजंग मेश्राम, नीलकांत
कुलसगे, पुरुषोत्तम शेळमाके, वामन शेळमाके, डॉ.
गोविंद गारे, सुनिल कुमरे, उषाकिरण आश्राम, डॉ.
संजय लोहकरे, विनोद कुमरे इ. कवींनी आदिवासी
कवितेला समृद्ध केले.

मराठीत आदिवासी कविता आता चांगलेच
मूळ धरून लागलेली आहे. तिच्या प्रेरणा दलित
कवितेच्या प्रवाहातच असल्या तरी तिची प्रकृती माज
दलित कवितेपासून अंगदी वेगळी आहे. आदिवासी
कविता विस्थापितांच्या वेदनेची कविता आहे. निसर्ग हा
तिचा आत्मा आहे. आपण निसर्गावर विजय मिळवणारे
'नायक' नसून निसर्ग आपलाच एक अतूट भाग आहे.
निसर्गापासून तूटणे म्हणजे आपल्या अस्तित्वापासूनच
ढळण्यासारखे आहे. आधुनिकीकरणातून येणा-या
नागरीकरण आणि जागतिकीकरणाच्या झंझावातात
आपण पकडून ठेवायची, आपल्या

आमामा हा विद्युत वायुमंडल सारकं अस्तर
होय। जसे आकाशमंडल अस्तर जमिनीच्या वृक्षमंडलापासून
वहिलेपर्यंतच्या १०० किलोमीटर अंतरात त्यामधील बहुतांश
कडिलेला या टोपे वळणारयाच्या आकारात आसतो. होय, वाहणार,
होणारा, जमो, मुला, पावसा, संध्या, बरेचच पुरता हे कडिलेले
मोर्बासोडक सारकं प्रकाश उत्पत्तीची तरी ही या कडिलेले
सहज आदिशक्तीची जोडवणारी कितीच बहु जोडणी येते
आहे त्याची शक्तिची येते

अथर्वशास्त्रात् अथर्वशास्त्रात् अथर्वशास्त्रात्

आपका पिएडल माइला माइला

सिद्धन्तः सद्यःसन्तः आगमिन्कीनःप्रायः

५७३

आम्र भस्मनाम्ना आग्नि उल्लङ्घना शोध संपूर्ण
कनिकायाश्चालना कन्या धैर्याना दिग्गुण येतो.

साहित्यविश्वामुळे आलेल्या उद्योग-धंद्याच्या
उत्कर्षामुळे किंवा त्यांना पुरक सोयी-सुविधा
उत्कर्ष करून देण्याच्या नावाखाली अनेक मोठे-मोठे
कालखंड १९९० नंतर भारतात उभारले गेले. त्यासाठी
अर्थसहायी जागृतीचे निवास असणा-या जंगलांना सुरूंग
लावण्यात आले. त्यामुळे याविषयीची वस्तुस्थिती व
बोह कळी अरण्या या कावितेत व्यक्त करताना कवी
भट्टाजी

म्यांती आरुभालेन्या जागृतीकीकरणाच्या पुसट विंदूपासून
तुह्या कळतनाहेंत रुतवताहेंत खंजीर
तुला करतनाहेंत रत्नबंबाळ, नि भुईसपाट
आरुभालाहेंत बेगबेगळे प्राजेकट तुला घालताहेंत कुंण
रत्नबहेंत तुह्या कतलीचा इतिहास पुन्हा पुन्हा
आणि घडवताहेंत जगभर तुह्या कतलीनंच परिज
मांडताहेंत ठराव नि प्रस्ताव

सुखद कथावाणी सुनानुस गेलावा
अनन्य विचारात गेली आपली टीका
अनन्य मोठ्या विंश जगावाताच्या कथा
अनु एका भावनावाताचीच एक भाग झाली
(विमरती पृ. ४)

‘पाडा’ या तीर्थ कवितेच्या माध्यमातून आदिवासी कवितेने वर्तमान कवीने मांडले आहे. जागतिकीकरणाने बदलेल्या मानवी जीवनात ‘दिखाऊ’ बाजूला जे महान आले आहे. त्यामुळे ‘पाडा’ हा पांढरपेशी लोकांचे दृष्टीने ‘म्युझियम’ झाला आहे याविषयी चीड का मांडतो,तर दुस-या बाजूला पांडबवरील लोकांचे जगण्याचे प्रश्न, नश्वरवाद त्यात सहभागी कर घेण्यासाठी केले जाणारे प्रयत्न किंवा धड, पांडबवरी शाळ, पांढरपेशी लोकांना पडणारे प्रश्न, पांडब विकासासाठी येणारे कल्याण आश्रम इ. विषयी का या कवितेतून व्यक्त होतो आणि त्यातील दिखाऊपणा भाष्य करतो.

आमच्याच जमिनीवर बांधलेल्या कल्याण आश्रमात
खेळवतात, नाचवतात मनसोक्त पाहुण्यांसमोर
काळे-गोरे सफेदपोश येत असतात
आमच्याच कल्याणासाठी आमच्याच वस्तीवर
(पाडा, पृ.५२)

जागतिकीकरणानंतर धर्मांतरचे एक पैघ देश
आले आहे. गरजू लोकांना ओळखून त्यांना मदती
हात देऊन धर्मांतरासाठी त्यांचे मतप्रवृत्तीत करण्यात
प्रयत्न सुरू आहे. त्यासाठी काही लीडर लोक का
करताना दिसतात अशा लीडर लोकांना 'भाषण' व
कवितेतून कवी सल्ला देतो.

लौडर

तेवढ धर्मातराचं सोडा

आहे तोच आधी जमातीजमातीत जोडा

पाण्यावर काठी मारल्याने फाकत नाही म्हणतात पाणी
आपल्या भी धर्मात काय आहे वाईट सांगा ?

जागतिकीकरणाचा अरण्यावर पर्यायाने
आदिवासी समाजावर काय परिणाम झाला यावर
अतिशय मार्मिक भाष्य कवीने केलेले आहे.

हे अरण्यबेट

बदलतंय परिवर्तनाच्या चळवळीत

घडवत नेत माणसांच्या प्रवृत्तीचं स्खलन

आता जंगलात माणसं कुढंच नाहीत शिल्लक

मोठी हेडलाईन भूकबळी अथवा नक्षलबळी

महारोगासारखं पसरलेलं हे विचाराचं ग्लोबलायझेशन,

अरण्यबेट सोडत राहतं आर्त किंकाळ्या

झाडापानांवर पेरलेली अवकाळी सुरंगफळं

आणि परिवर्तनाच्या चळवळीत रापलेलं अरण्यबेट

(अरण्य, पृ.०६)

या लेखाच्या मयदिमुळे या ठिकाणी फक्त
आगाजा या कवितासंग्रहातून व्यक्त झालेल्या
जागतिकीकरणाविषयीच्या कवीच्या भावनांचा शोध
घेण्याचा प्रयत्न केला आहे.परंतु या कवितासंग्रहाचे
स्वरूप खूप व्यापक अशा स्वरूपाचे आहे.कारण ही
कविता फक्त आदिवासी जगणे मांडत नाही किंवा
दुःखही मांडत नाही.ती मांडते ती वस्तुस्थिती. आदिवासी
समाजातील एक शिकलेला मुलगा 'भान' आल्याच्या
नंतर आपल्या समाजावर एक दृष्टिक्षेप टाकतो आणि
तो टाकल्यानंतर त्याला जे काही दिसते त्याविषयी तो
'आगाजा' करतो.

या कवितांच्या माध्यमातून आलेले प्रतीके व
प्रतीमा ह्या जशा आपल्या आदिम परंपरेशी नाते
सांगणा-या आहे. तशाच त्या आधुनिकतेशी जोडून
घेणा-या ही आहेत. कवी फक्त दुःखच व्यक्त करत
नाहीतर तो दुःखाच्या मुळाशी जाऊन त्यावर भाष्य
करण्याचा प्रयत्न करतो.त्यामुळेच ही कविता भाष्यत्मक
वाटत नाही.तर ती गोंडी भाषेतील, संस्कृतीतील अनेक
शब्द या कवितासंग्रहात जागोजागी पसरलेले आहे.
तसेच अनेक इंग्रजी शब्दही आपणाम दिसून येतात.

थोडक्यात चंद्रकांत पाटील म्हणतात त्याप्रमाणे आपल्या
पहिल्याच संग्रहात कुमरे यांनी आशय अभिव्यक्ती
आणि रूपबंधावर मिळवलेला तावा निश्चितच प्रशंसनीय
आहे.

संदर्भसूची-

(१) रा.ग.जाधव साहित्य व सामाजिक संदर्भ.
पृ.०३ तृतीयावृत्ती २००३ कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन,पुणे.

(२) डॉ.मुनघाटे प्रमोद,आदिवासी मराठी साहित्य
स्वरूप आणि समस्या. संपादक-डॉ.प्रमोद मुनघाटे.पृ.
०३.प्रथमावृत्ती २००७.प्रतिमा प्रकाशन,पुणे.

(३) पाटील चंद्रकांत,मुलपूष्ठ, आगाजा, विनोद
कुमरे. दुसरी आवृत्ती जानेवारी २०१५ लोकवाड,मय
गृह, मुंबई.

□□□

साहित्य : संस्कृती, समाज व माध्यमांतर

अतिथी संपादक :

डॉ. व्ही.बी. नायकवाड

प्राचार्य

मराठा विद्याप्रसारक समाजाचे

के.टी.एच.एम. महाविद्यालय, नाशिक

विशेषांक संपादक :

डॉ. दिलीप पी. पवार

विभाग प्रमुख व समन्वयक, मराठी संशोधन केंद्र

मराठा विद्याप्रसारक समाजाचे

के.टी.एच.एम. महाविद्यालय, नाशिक

मुख्य संपादक :

डॉ. धनराज धनगर (येवला)

This Journal is indexed in :

- UGC Approved Journal
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

SWATIDHAN PUBLICATIONS

RESEARCH JOURNEY International E-Research Journal
Impact Factor - (2017) - 6.261 (CCH) - 3.452 (2015) (CCH) - 6.876 (2013)
Special Issue 111 (B) : साहित्य : संस्कृती, समाज व माध्यमांतर
UGC Approved Journal

ISSN :
2348-7143
January-2019

Impact Factor - 6.261

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY
International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL
February-2019 Special Issue - 111 (B)

साहित्य : संस्कृती, समाज व माध्यमांतर

अतिथी संपादक
डॉ. व्ही. बी. गायकवाड
प्राचार्य,
के.टी.एच.एम. महाविद्यालय, नाशिक

विशेषांक संपादक
डॉ. दिलीप पी. पवार
विभाग प्रमुख व समन्वयक, मराठी संशोधन केंद्र,
के.टी.एच.एम. महाविद्यालय, नाशिक

मुख्य संपादक
डॉ. धनराज धनगर (येवला)

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS

For Details Visit To : www.researchjourney.net

© All rights reserved with the authors & publishers

Price : Rs. 800/-

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	लेखाचे शीर्षक	लेखक/ लेखिका	पृ.क्र.
1	साहित्य आणि संस्कृती	डॉ.शिरीष लांडगे	05
2	आदिवासी समाज, संस्कृती आणि इतिहासाच्या पाऊलखुणा	डॉ. तुकाराम रोंगटे	09
3	साहित्य, समाज आणि समकालीन संदर्भ	डॉ.वेदधी थिंगळे	14
4	कामगार कविता प्रवृत्ती (कालखंडानुसार)	डॉ.दिलीप पी.पवार	21
5	साहित्य आणि सामाजाचे अनुबंध	डॉ.शंकर बोऱ्हाडे	30
6	दासवोध ग्रंथातील समाजदर्शन	डॉ. सुरेश जाधव	33
7	साहित्याचे सामाजिक अवलोकन	डॉ.गोविंद रामदिनवार	36
8	साहित्याचे समाजशास्त्रीय संशोधन	डॉ.पौर्णिमा बोडके	41
9	शाहिरी वाङ्मयातील समाज चित्रण	प्रा.माधव खालकर	44
10	मराठी साहित्य आणि समाजपरिवर्तन	डॉ.अशोक लिंबेकर	50
11	लोकसाहित्याचे कलात्मक सौंदर्य	डॉ.शांताराम चौधरी	53
12	साहित्य आणि समाज : परस्पर संबंध	डॉ.अरुण पाटील	64
13	साहित्य आणि समकालीन संदर्भ	डॉ.समिता जाधव	69
14	साहित्य आणि सामाजिक शास्त्रे : अनुबंध	डॉ.किरण पिंगळे	73
15	माध्यमांतर होऊ शकणारी मराठीतील साहित्यकृती : भूमी कादंबरीसंदर्भात	डॉ. सायली आचार्य	77
16	पसायदानातील समाजप्रबोधन	डॉ.छाया शिंदे	82
17	साहित्याचे समाजशास्त्र	डॉ.कार्तिकी नांगरे	86
18	साहित्याचे समाजशास्त्र	डॉ.प्रतिभा पाग	89
19	मराठी साहित्यकृतीचे माध्यमांतर : एक अभ्यास	प्रा.एम.एल.भुसारे	92
20	आदिवासी साहित्य : समाज आणि संस्कृती अनुबंध	अनिल वळवी व डॉ.राजेंद्र ठाकरे	95
21	साहित्य आणि समाज यांचा परस्पर संबंध	श्री.तुषार भोसले	105
22	साहित्य व समाज परस्परसंबंध	प्रा.स्वाती निकम	109
23	ठाणे जिल्ह्यातील आदिवासी मणांचे साहित्य	डॉ.सुनिलदत्त गवरे	113
24	समकालीन साहित्य आणि कथा वाङ्मय	सारिका मोहिते	116
25	वदलते ग्रामीण साहित्य आणि कृषीजीवन	डॉ.अशोक भवर	120
26	साहित्य, समाज, भाषा आणि संस्कृती परस्परसंबंध	डॉ.दत्तात्रय वेलजाळी	125
27	संतांची सामतेची गुढी	डॉ. दत्तात्रय हुंबरे	129
28	साहित्याची सामाजिकता	प्रा.कैलास कळकटे	133
29	साहित्य व समाज परस्परसंबंध (आदिवासी कादंबरीच्या संदर्भात)	प्रा.सुलतान पवार	136
30	शाहीर आण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यातील समाजदर्शन	प्रा.महेश बनकर	139
31	फुले, शाहू,अंबेडकर : साहित्य आणि शिक्षण	डॉ.कैलास बोडे	143
32	साहित्य आणि समाज यांच्यातील परस्पर संबंध	प्रा.शरद अंबेकर	147
33	आदिवासींचे सांस्कृतिक रूपांतर : स्वरूप आणि साहित्य	प्रा.सुदाम राठोड	151
34	साहित्याचे समाजशास्त्र	प्रा.अनुराधा मोरे	155
35	साहित्य व संस्कृती परस्पर संबंध	श्री. दत्तात्रय शिंदे	159
36	आदिवासी साहित्यातून प्रकट होणारे समाजजीवन	श्रीम.सारिका गांगुर्डे	169

साहित्याची सामाजिकता

डॉ. वैजनाथ काडको

सरकारी विद्यापीठातून

लीकमहोबरी रोडवरील मराठी विभाग,

ठाणे, महाराष्ट्र व विज्ञान महाविद्यालय,

खर्दी, ता. एतापूर, जि. ठाणे

९९३३९९२३९०

साहित्य हा संस्कृतिन झालेला हा होईना त्याच्यावरील प्रभाव असतो. त्याच्यातूनच मानविकतेने व मानविकेने प्रतिबिंबित झालेला असतो. साहित्यातूनच मानविकेने आजपर्यंतच्या साहित्याचा विकास झालेला आहे. ही गोष्ट परतून लक्षात घेते. त्यामुळेच 'साहित्याचा निर्मितीमध्ये अभ्यासाला, प्रतिबिंबाला जरी साहित्याचा मानविकेने, तसेच आपल्या एक बाब काढून घेणे स्वीकारली जाऊ शकते आणि ती म्हणजे साहित्यावरील मानविकेने घेतलेल्या मानविकेने साहित्यावरील मानविकेने उभा असतो तो समाज शास्त्राच्या' आणि साहित्याच्या आणि समाज शास्त्राच्या परस्परांतून स्पष्ट करण्यासाठी अनेक संकल्पना घेतल्या जाऊन आहेत. 'आपल्याकडे धर्मग्रंथांच्या नाटकांसारखे घेतले लोकधर्माचा उल्लेख किंवा नाटक हे लोकशास्त्राच्या असेल ही धर्मग्रंथांची कल्पना साहित्य व समाज यांचा संबंध मुचविणारी आहे; तर पाश्चात्य साहित्याच्यातून घेतलेल्या 'अनुकूलि मिष्टांग' साहित्य समाजसंबंध गृहीत धरला गेला आहे.' याचा अर्थ साहित्य आणि समाज यांच्या परस्परांतून संबंधाचा जोड घेतलेला कोट्यापासूनच घेतल्या जात आहे. इ.स. १७२५ मध्ये लिहिलेला हा इंग्लिश विचारवृत्तीने New Science या प्रकाशनात घेतलेल्या साहित्याचे सामाजिक अर्थनिर्णयन केले आहे. हा इ.स. १८०० मध्ये 'मोडरन र. स्टोरी' या अभ्यासकाने साहित्य आणि सामाजिक संदर्भ यांचा अभ्यास त्याच्यातून घेतला आहे. तेन या फ्रेंच समीक्षकाने वंश, काळ, वातावरण या आपल्या प्रसिद्ध लिखाणातून साहित्य आणि समाज यांचा संबंध अधिक ठळकपणे स्पष्ट केला. साहित्य आणि समाज यांचे संबंध स्पष्ट झालेला एक सुसूत्र पद्धती पहिल्यांदा घेतलेला मांडला.

हा व अखंड म्हणजेच त्याप्रमाणे 'साहित्याच्या सामाजिकतेचा विचार दोन प्रकारे करता येणे शक्य असते. एक प्रकार म्हणजे वर्णनात्मक रितीने व दुसरा प्रकार म्हणजे मूल्यात्मक रितीने; वर्णनात्मक पद्धतीने साहित्याच्या सामाजिकतेचा विचार करताना आपण समाज, लेखक, वाचक, प्रकाशक, भाषा यांसारख्या घटकांचा मागोवा घ्यावा लागतो. मूल्यात्मक पद्धतीने साहित्याच्या समाजसापेक्षतेचा वेध घेताना कलात्मक मूल्ये, बांधीलकी सारखी जीवनमूल्ये, साहित्याची वैश्विक प्रत्ययकारिकता यांसारख्या बाबींचा परामर्श घ्यावा लागतो. यावरून साहित्याचे सामाजिकतेचे स्वरूप किती व्यापक व गुंतागुंतीचे आहे हे दिसून येते.'^३

साहित्याच्या सामाजिकतेचा शोध घेताना पहिल्यांदा साहित्य आणि समाज यांच्या परस्परांतून घेतलेला मागोवा घ्यावा लागतो. कारण साहित्य हे समाजात निर्माण होते. आणि समाजात निर्माण होणाऱ्या प्रत्येक गोष्टीच्या मागे काहीतरी कार्यकारण भाव असतो. अभिव्यक्तीच्या तीव्र जाणिवेतून साहित्याची निर्मिती होते. परंतु अभिव्यक्त होण्याची जाणीवच समाजात घडणाऱ्या अनेक चांगल्या वाईट घटना, वृत्ती-प्रवृत्ती, मनातल्या भावना शब्दातून व्यक्त करून घेतल्या जाऊन जीवनाचे प्रतिबिंब मांडावे, आपल्या आवती-भवतीचे प्रश्न मांडणे, मानवी जीवनातील चिरंतन मूल्यांचा केंद्रस्थानी मांडावे इ. निर्माण होते. या निर्मितीचे केंद्र व प्रकार सातत्याने बदलत राहत असताना कारण आपला समाज एक जिनसी नाही. त्यामुळे साहित्य

आणि समाज यांचा परस्परसंबंध नाकारता येत नाही. त्यामुळेच "कला समाजाच्या प्रभावापासून मुक्त राहू शकत नाही. मात्रच समाजाचा इतिहास जेवढा प्राचीन आहे, तेवढाच कलेचाही आहे." असे अँड्रयुस वॉज्केझ यांनी आपल्या 'आर्ट अँड सोसायटी' या पुस्तकात म्हटले आहे. समाज नेहमी साहित्याकडून अनेक प्रकारच्या अपेक्षा करित असतो. स्वातंत्र्योत्तर काळात व्यक्ती स्वातंत्र्याने महत्त्व मान्य करूनही समाजाला जी गोष्ट मान्य नाही ती टाळण्याचे किंवा त्यावर बंधने घालण्याचे काम समाज करत असतो. उदा. आनंद यादव यांच्या 'संतमूर्त्य' या कादंबरीच्या संदर्भातील वाद. समाजातील ज्या मूलकल्पना आहेत त्या वाढीस लावण्यासाठी साहित्याने पयःपयः गहिले पाहिजे. असेच समाजाला वाटत राहाते. साहित्य आणि समाज यांच्या परस्परसंबंधाची दुसरी बाजू आहे ती 'सांस्कृतिक', "एका दृष्टीने समाजाची एक उपसंस्कृती म्हणजे वाडमयीन संस्कृती होय..." साहित्याच्या इतिहासाच्या दस्तुरिश्तीने व साहित्य परंपरेच्या मूल्यकल्पनांनी समाजातील वाडमयीन उपसंस्कृती घडत जाते ही घडणूक किंवा अखंडपणे चालू असते. या वाडमयीन उपसंस्कृतीशी साहित्यनिर्मितीचा अर्थपूर्ण संबंध असतो. या संबंधातूनच साहित्यातीलच नवे व जुने प्रतिगामी व पुरोगामी, स्थितिवादी व परिवर्तनवादी, प्रयोगवादी व क्रांतिवादी असे संप्रदाय निर्माण होतात. त्यांचा संबंध वाडमयीन व सामाजिक असा दुहेरी स्वरूपाचा असतो. " मराठा साहित्यामध्ये आधुनिक काळात निर्माण झालेल्या प्रत्येक प्रवाहाचा याच स्वरूपातून अभ्यास करवा लागतो कारण ग्रामीण दलित, आदिवासी स्त्रीवादी, जनवादी इ. साहित्यप्रवाहांना ते केवळ वाडमयीन जाणीवेतून निर्माण झाले आहे. असे म्हणता येत नाही. कारण त्या प्रत्येकाचा मागे काहीना काही सामाजिक पार्श्वभूमी आहे.

साहित्याच्या सामाजिकतेचा विचार करताना लेखकालाही विचार करावा लागतो. कारण फक्त सामाजिक पार्श्वभूमीच्या बळावर कोणताही लेखक किंवा प्रतिभावंत श्रेष्ठ ठरू शकत नाही. कारण त्या विशिष्ट सामाजिक पार्श्वभूमीच्या बळावर एखादा लेखक जेव्हा लेखन करतो तेव्हा त्याच्याजवळ असणाऱ्या प्रतिभा शक्ती व अभ्यासाच्या बळावर तो साहित्यकृतीला जन्माला घालत असतो. म्हणून या प्रतिभाशक्तीच्या विदुजवळ लेखकांच्या सामाजिकतेची व्याप्ती संपते. या शक्तीच्या बळावरच तो अभिव्यक्त होत असतो. या शक्तीमुळेच एकाच समाजात जन्माला व एकाच प्रश्नावर लिहिणाऱ्या लेखकांच्या कलाकृती भिन्न असू शकतात. किंवा त्या असतातच.

मराठी वाडमयाचा इतिहासाचा विचार करताना त्याचे प्रामुख्याने मध्ययुगीन व आधुनिक असे दोन कालखंड मानले जातात. त्यात मध्ययुगीन वाडमयाचा इतिहास संत-पंत-तंत या टप्प्यात विभागला जातो तर आधुनिक कालखंडाचा इतिहास १८१८ ते १८७४, १८७५ ते १९२०, १९२० ते १९४५, १९४५ ते १९६०, १९६० ते १९९०, १९९० ते आजपर्यंत या टप्प्यात विभागला जातो. या प्रत्येक कालखंडाला एक नाव देखील आहे. उदा. नवसाहित्याचा कालखंड, परंतु या "सर्वच कालखंडातील सामाजिकतेचे साहित्याशी असलेले नाते सारखे नाही. मराठीच्या वाडमयपरंपरेत अनेक वाटा-वळणे आहेत. काही टप्प्यांवर सामाजिकतेचे परिणाम अधिक झालेले दिसतात; तर काही वेळा व्यक्तिनिष्ठेला महत्त्व मिळालेले दिसते. कधी पलायनवादी वृत्ती तर कधी विद्रोही वृत्ती प्रगट झालेली दिसते. याचाच अर्थ मराठी वाडमयपरंपरेतील सामाजिकता एकाच स्वरूपाची नाही आणि तशी ती असणे शक्यही नाही." त्यामुळेच एकाच कालखंडात भिन्न-भिन्न प्रवृत्तीचे लेखन करणारे साहित्यिक आहेत. मराठी वाडमयाच्या इतिहासाच्या प्रत्येक टप्प्यातील सामाजिकतेचा स्वतंत्रपणे आढावा घेणे शक्य आहे.

संदर्भ सूची

१. जयराव कोल्हापूरे, साहित्याचा अन्वयार्थ, विपरीत आवृत्ती, स्वल्प प्रकाशन औरंगाबाद, २०१३, पृ. ०३
२. दिनेशर काळे, साहित्य, समाज आणि संस्कृती, चौथी आवृत्ती, लोकवाङ्मय ग्रंथ, मुंबई, पृ. ०७
३. जयराव, साहित्य व सामाजिक संदर्भ, तृतीय आवृत्ती, कॉन्सिन्टनल प्रकाशन, पुणे, २००३, पृ. ७२
४. सचिन, पृ. ७४
५. वि.ज. चौगुले, 'साहित्य आणि समाज', साहित्य आणि समाज, संघा. डॉ. सुनंदा गोमायी, विलास खोले, नाशिक, १९९९, पृ. ४९

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

October-2019 Special Issue - 201(B)

Nature Resources Based Sustainable Development
With Special Reference to Tribal Community Rights

Guest Editor :

Dr. N. K. Phadke

Principal

Dr. S. D. Devsey Arts College & Commerce &
Science College, Wada,
Dist. Palghar (M.S) India

Executive Editors -

Dr. Dilip Telang

Dr. Surendra Khandekar

Dr. Rajendra Mane

Mr. Anup Pansare

Chief Editor -

Dr. Dhanraj T. Dhangar (Yeola)

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

0.2500 g of sample

3

आदिवासी जमातींच्या शाश्वत विकासात आदिवासी लोकसंस्कृतीची भूमिका

प्रा कैलास कळकटे

मराठी विभाग प्रमुख,

जीवनदीप शैक्षणिक संस्था मंचलित,

कला वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, खडीता, गढापूर जि. ठाणे

९९२३९९२३९०

प्रस्तावना :

निमगावर प्रेम करणारा, दुःखा सो-यात राहाणारा, वेगळी भाषा बोलणारा, जंगल व जमीन यावर आपला अधिकार मागणारा समुदाय म्हणून आदिवासी समुदाय ओळखला जातो. भारतीय संविधानाच्या कलम ३४२ (१) नुसार आदिवासींना ' अनुसूचित जमाती' असे संबोधले आहे. भारतीय समाज जीवनाची विभागणी हो शहरी, ग्रामीण व आदिवासी या तीन प्रमुख विभागात केली जाते. अजमितीला भारताच्या एकूण लोकसंख्येच्या अंदाजे ८.८ % इतकी लोकसंख्या आदिवासी समुदायाची आहे. जागतिकीकरणाच्या या काळात हा समुदाय विकासापासून कोमो दूर आहे. त्यामुळे या समुदायाचा विकासाच्या मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी विशेष घटनात्मक तरतुदी करण्यात आल्या आहेत. तरीही हा समुदाय शाश्वत विकासापासून आजही वंचित आहे. शासकीय योजना, विविध संस्था, घटनात्मक विशेष तरतुदी या सगळ्यांच्या मदतीने आदिवासी समुदायाचा विकास संपादयाने होणे अपेक्षित होते. परंतु वास्तव वेगळे आहे. कारण आजही आदिवासी समुदायाचे प्रश्न संपलेले नाहीत. त्यामुळेच आदिवासी समुदायाचा शाश्वत विकास करायचा असेल तर त्यासाठी त्यांच्या लोकसंस्कृतीची व विकासाची मांड धावाची मागेत कारण हा समुदाय परंपरा शिब आहे. त्यांना त्यांच्या परंपरांचा प्रबळ अभिमान आहे. तो भुजगावही परंपरा बोडवला वगळ होत नाही. त्यामुळे त्यांच्या परंपरांच्या माध्यमातून त्यांचा शाश्वत विकास साधता येईल. तो कलाकार माध्या येईल याचा शोध घेणे हाच प्रस्तुत लेखाचा हेतू आहे. हा शोध म्हणून पातळीवर वेतल्या जाईल.

आदिवासी समुदायाची लोकसंस्कृती :

आदिवासी समुदायाची खरी ओळख म्हणजे त्यांची लोकसंस्कृती. या लोकसंस्कृतीचे उच्चक वैशिष्ट्य म्हणजे प्रगत, मिश्रित समाजापेक्षा अत्यंत वेगळी अशीही संस्कृती आहे. महाराष्ट्रात कोकणा, म.ठाकूर, म.कोळी, वारसी, कातकरी, ठाकर, भाडीपा गोंड, बोरकु, बंध, पोंड, पावरा, इ. प्रचलणाऱ्या ४० ते ४५ जमाती राहातात. या प्रत्येक जमातीने स्वतःची वेगळी संस्कृती जतन करून ठेवलेली आहे. आदिवासी समुदायाचा नागर जीवनाशी परंपरा संबंध आलेला असल्याने त्यांच्या लोकसंस्कृतीतून आदिवासी प्रतिविब ठळकपणे जाणवते. त्याबरोबरीनेच त्यात बापरलेल्या जाणा-या सगळ्या गोष्टी या शिबर्पातूनच उपजाल्य केल्या जातात किंवा निरगत: मिळणा-या गोष्टी त्यात साधून म्हणून बापरल्या जातात. ग्रामुदायाचे भाषा, चित्रकला, नृत्य, लोकगीते, लोकपरंपरा, राहाणीभाव इ. यात समावेश होतो. आदिवासी लोकसंस्कृतीचे उच्चक उदाहरण म्हणून डोळ्या समोर येत ते म्हणजे वारसी चित्रकला व तारपा नृत्य. याच लोकसंस्कृतीची व जागतिकीकरणाची मांड धावून आदिवासी समुदायाचा शाश्वत विकास करणे शक्य आहे.

১৯৭১ খ্রিঃ

भारती विपक्षवा ही कश्चिबाही समुदायभ्वा समुदायि एक विभाज्य र्गन आहे हा मतांक मरु
महाजनात " एक महजमन्या प्रमथवाही भावचिन्वाची आहे सोज्वा भावज्वा कश्चिबाहीमवा प्रमथ समुदायवाची
तो एक कश्चिबाचा मथ आहे, त्याच वेसज्वा मथ, रितीगिवाज, मथ प्रमथ वैवदिम श्रीमज्वाहीज अनेक प्रमथ, मथज्वा
हज्वाज्वाजे त्याज्वा कुमथवा मिनीचर ताकात होत जातात." अज्वा भारती विपक्षवा ही मथ कश्चिबाही
प्रमथवाचैत मथदिम राज्जिमेदी मती तर ती मथमसमुदायार कीहीमदी आहे, अज्वा अनेक मिताची विमथमथ
मिवा मथमथे मथमथ प्रमथ मथमे आहे, त्यामथीमथीमेन भारती विपक्षमेची मथमथमथी मथ्मथ मथमथी ' मथमथ
मथमथ मथमथी जाते, मथ मथमे मथमथिमेमथ अनेक मथमथिमेन मथ्मथ मथमथ प्रमथमथ मथमथीज मिथीम
मथी आहे.

[illegible]

चारणी विचकलेना आज अदरिचित राहिलेली माही. चिखलुना 'अविपरिचयान्न ज्ञेयता' वा उन्नीसपाणे काहीही स्थिती चारणी विचकलेबाबत झालेली दिवसे कायम आज येथल्या पन्नापासून चारणी विचकलेना प्रजापतेथ निर्माण झाली आहे. त्यामुळे चिखकलेचे विद्यम येथून चारणी विचकलेना येथल्या काळज देवाचे मजबूतकार जाणोजाणी दिवत आहे. याच्या मारच्या रम आणि पांढ-या रंगाने विनी रतविजलाना दिवताना अनेक कम्पा, चिखकार यांच्या मारमारातून चारणी विचकलेने कलात्मक यत्नाचा दिवताना परंतु यातून चारणी विचकलेचे यत्नाकार निर्माण होताना दिवत आहे. कायम चारणी विचकलेना यत्नाने यत्न देवा किंवा रम यत्नानी माही तर त्याचा अदिवानी भावकीकल्पने अदरं आहे. चिखलुना येथे चारणी विचकलेना जात्या आहे.

त्यामुळेच आदिवासी समुदायातील तरुणांनी पुढे केलेले ही कामे यशस्वीपणे वेगळ्यासाठी उपयुक्त ठरले पाहिजे. त्यांनी साधत विद्येसाठीही त्यांच्याकडे या कॉलेजला संपर्क असलेला हे 'सोने' बाजारातील विकले पाहिजे, असेहीच विद्या पित्तप काहे या मागण्या अन्वितांनीच विडी कलाच्या वेळसाठीच एक सारंग टाकली तर काही हजार रुपयांच्या विधे बाजारी विधे विकले विकलात. परंतु ते विधे आदिवासी समुदायाच्या वैयक्तिक विडी साठी हेडलेही यशस्वी. त्यामुळेच आदिवासीयुवांच्या या बाजारात आदिवासी तरुणांनी या यशस्वी मागण्यातून आपली विधे विकली पाहिजे.

आज मोठ्या प्रमाणात जागतिक बाजारी विकसित शिक्षणाची मागणी होती मात्र जाह्यपत्रे, शिक्षाविद्यासाठी योग्य असे लोक नाहीत. त्यामुळे आदिवासी पाठशालीत तत्कालीन पद्धती शिक्षा होमा यशे पांचा व त्याच्या मुलांचा आदर्श शोधपासमोर ठेवून ही विकसित नागर लोकाना शिक्षासाठी पाहिले. शिक्षा होमा यशे शब्दा नुसारचे जागतिक लोक बाजारी विकसित शिक्षणासाठी येतात. यासाठी आदिवासी तत्कालीन आधुनिक पाठशालाच्या वापर होता पाहिले उदा. ब्रॉन्सवॉर्डन शिक्षणिये, दु टूथ व्हा मातंगनाचा प्रभावी वापर करून, जागतिक आदिवासी समुदायाच्या माध्यम विकसितात याची मात्र हीटन असे जाह्यते.

आदिवासी लोकनृत्य :

आदिवासी लोकनृत्य हा त्यांच्या जीवनाचा अविभाज्य भाग आहे. जीवनाच्या आनंदाच्या धर्मी पथम तृप्तीचा अंश पडतो तो नृत्यातूनच. प्रत्येक आदिवासी समातीची स्वतः ची अशी लोकनृत्य आहेत उदा. वागली जमातीचे नारंगी नृत्य, सातकरी जमातीचे शिंगीनृत्य आधुनिक काळात या नृत्यांना देखील मोठ्या प्रमाणात मागणी आहे. परंतु या नृत्यांच्या मुळ परंपरेची जात व मान अगणारी आदिवासी समुदाय पुढे येण्यासाठी पावतो त्यामुळे ही कला पांगर समाजापर्यंत पोहचत नाही. आज विश्वापीठांच्या युवक महोत्सवात विंवा अनेक राष्ट्रीय, अंतरराष्ट्रीय घातलीवरील महोत्सवात लोकनृत्यांना मोठ्या प्रमाणात मागणी आहे. परंतु या मध्ये आदिवासी समुदाय मागे पडताना दिसतो.

पारंपारिकतेचे जतन करून शाश्वत विकास :

'जुन ते सोन' याची प्रचिती जागतिकीकरणाच्या पंचवीस वर्षे नंतर लोकांना येत आहे. त्यामुळे आधुनिक मोष्टींना नकार देत लोक पुन्हा मोठ्या प्रमाणात पारंपरिक गोष्टी कडे वळताना दिसत आहे. हायब्रिड खाद्याचा त्याग करून लोकांना गावरात खाद्य लोकांना पाहिजे आहे. तसेच जंगलातून मिळणा-या काही वस्तूंना मोठ्या प्रमाणात मागणी आहे. त्यामुळे 'सीड मंदर' राहीवाई पोपरे यांचा आदर्श डोक्यांसमोर ठेवून आदिवासी समुदायाने आधुनिकतेचे अंधानुकरण न करता आपल्या परंपरांचे जतन करून त्यांना जगाममोर आपल्या पाहिजेत, जेणे करून त्यांच्या रोजगाराचा प्रश्न देखील सहजरीत्या सुटू शकेल.

आदिवासी महोत्सव व पर्यटन :

जागतिकीकरणाच्या या काळात ट्रेडिंगला अतिशय महत्त्व प्राप्त झाले आहे. त्यामुळेच जागतिकीकरणाच्या प्रभावाने 'आदिवासी पर्यटन' ही नवीन संकल्पना उदयास आली आहे. शासनाच्या आदिवासी विभागाच्या माध्यमातून व विविध आदिवासी संघटनांच्या माध्यमातून आदिवासी कला, संस्कृती, केशल्य, लोकजीवन या संदर्भात महोत्सवाचे आयोजन करून आदिवासी समाजाची नव्याने ओळख निर्माण केली जात आहे. आदिवासी व्यवहार मंत्रालयाच्या वतीने फेब्रुवारी २०१५ पासून प्रतिवर्षी 'वनाज' आयोजित केले जाते. महाराष्ट्रातील डहाणू येथे 'तरफ' आदिवासी महोत्सवाचे आयोजन होते. मुंबईमध्ये प्रतिवर्षी आयोजित केल्या जाणाऱ्या 'कालाघोडा' महोत्सवात आदिवासी युवा शक्ती संघटनेच्या माध्यमातून आदिवासी वस्तूंचे प्रदर्शन लावून देश विदेशातील पर्यटकांना आकर्षित केले जाते. याबरोबरच अनेक छोटे मोठे महोत्सव व प्रदर्शन सतत होत आहेत.

आदिवासी पर्यटन व महोत्सवाला राजमान्यता देऊन अधिक गतीशील करणे गरजेचे आहे. आदिवासी समुदायाचा शाश्वत विकास करावयाचा असेल तर, आधुनिकीकरण त्यांच्यावर लादण्या ऐवजी त्यांच्या पारंपारिक गोष्टींचा आधार घेतच ते केले पाहिजे. त्याबरोबरीने आदिवासी समुदायाने देखील आपल्या परंपरांची सांगड एका विशिष्ट मर्यादितपर्यंत आधुनिकतेशी घातली पाहिजे. व त्यातून आपला शाश्वत विकास साधला पाहिजे.

संदर्भ ग्रंथ सूची :

1. आसताथे प्रदीप , आदिवासी समाजाचे समाजशास्त्र , माईनाथ प्रकाशन, नागपूर
2. गुरव धनाजी , आदिवासी साहित्य , वाङ्मय सेवा प्रकाशन
3. गावित पुष्पा , आदिवासी संस्कृती भाषा व साहित्य , अर्थव पब्लिकेशन्स , धुळे
4. गारे गोविंद , वारली चित्र संस्कृती , श्री विद्या प्रकाशन , पुणे
5. गारे गोविंद , महाराष्ट्रातील आदिवासी जमाती , कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन , पुणे
6. जाधव सुधाकर , भारतातील आदिवासी समाज , विन्मय प्रकाशन , औरंगाबाद

डॉ. उमशंकर पठारी
साहित्य विशेषांक

अं | त | रं | ग

* संपादकीय (मनोगत)	प्रा. डॉ. शैलेश त्रिभुवन (पुणे).....	०२
२. आस्थेच्या प्रश्नांचा धांडोळा	प्रा. डॉ. अरुण ठोके (नाशिक).....	०४
३. स्त्री-पुरुष प्रतिमाभंजनाचा कॅलिडोस्कोप: हारण	प्रा. डॉ. संजय नगरकर (पुणे).....	०८
४. एका आरंभाचे प्रास्ताविक	प्रा. डॉ. राजेंद्र सलालकर (अहमदनगर) ...	११
५. दुःखाचे श्वापद - रंगनाथ पठारे एक मानसशास्त्रीय आकलन	प्रा. डॉ. बाळासाहेब लबडे (रत्नागिरी) ...	२७
६. टोकदार सावलीचे वर्तमान : एक आकलन	प्रा. डॉ. वैशाली भालसिंग (अहमदनगर) ...	३०
७. मराठी कादंबरीच्या कक्षा विस्तारणारे चोबक फलोद्यान	प्रा. विजय चोरमारे (मुंबई)	४१
८. <u>समाज संस्कृतीतील फोलपणा मांडणारा कथा लेखक रंगनाथ पठारे</u>	<u>प्रा. डॉ. कैलास कळकटे (शहापूर)</u>	<u>४३</u>
९. 'दिवे गेलेले दिवस' समकालीन राजकीय घडामोडींचे व्यामिश्र चित्रण	प्रा. डॉ. सतीश कामत (सिंधुदुर्ग).....	४६
१०. रंगनाथ पठारे यांच्या साहित्यातील तत्त्वविचार	प्रा. डॉ. बाळकृष्ण लळीत (पुणे)	४८
११. उदाहरणार्थ नामुष्कीचे स्वगत : पठारी शैली	प्रा. डॉ. संजय बोरुडे (अहमदनगर)	५४
१२. सातपाटील कुलवृत्तांत: स्त्रीत्वाची महती सांगणारी पुरुषार्थाची गाथा!	प्रा. प्रतिक पुरी (पुणे)	५९
१३. भर चौकातील अरण्यरूदन	प्रा. डॉ. राजेंद्र सलालकर (अहमदनगर) ...	७४

ऑक्टोबर-नोव्हेंबर-डिसेंबर २०१९ | ३

१९०० चेरच्या काळखंडातील अत्यंत सत्त्वामय कथाकार म्हणून रंगनाथ पठारे यांचा उल्लेख करता येईल. या काळखंडातील कथांचा चेहरा मोठा बदलविण्यात त्यांचा महत्त्वाचा वाटा आहे. या काळखंडात समाज जीवनात जी परिवर्तन झाले, त्याचे प्रतिबिंब तत्कालच त्यांच्या कथासंग्रहात दिवून येते. 'अनुभव विकली आहेत' (१९८४), 'स्वतंत्रतेच्या प्रयोग' (१९८९), 'ईश्वर मृतलेखास प्राप्ती देवी' (१९९३), 'याव्हातील प्रकाश' (१९९८), 'विक्रमच सत्कार' (२०००), 'जीवकथेला दुःखाचे प्रकाश' (२००८), 'संघातला मानूस' (२००८), हे पठारे यांचे कथासंग्रह प्रकाशित झाले आहेत.

समग्र पठारे यांची कथालेखनातून समाज संस्कृतीतील बहुकेंद्री वास्तव मांडतात. हे वास्तव मांडत असताना मानूस त्यांच्या कैदवासी आहे. पण त्या कठोरपण जगण्याला विवंचित करणाऱ्या राजसत्तेपासून ते धर्मसत्तेपर्यंतच्या वाविषयी देखील हे मांडणी करतात. मानवाला संस्कृत काण्यासाठी जी शिक्षण व्यवस्था निर्माण करण्यात आली आहे. तिचे आजचे वास्तव रंगनाथ पठारे आपल्या कथालेखनातून मांडताना दिसतात. हे सगळे वास्तव त्यांनी उपाहात्मक पध्दतीने मांडलेले आहे. मानुषाचे त्यांच्या कथालेखनाची नाळ घेत चि.वि जेव्हा यांच्या परीत जाते. आपल्या समग्र कथालेखनातून १९८० वंतरच्या बदलत्या जाणिवा त्यांनी मांडलेल्या आहेत. या काळखंडात भारताला स्वातंत्र्य मिळून २५ वर्ष पूर्ण झाले, देशावर आणीबाणी लादली गेली, औद्योगिकीकरण झपाट्याने होऊ लागले, विविध कारणांनी जातीय दंगली मोठ्या प्रमाणात झाल्या, १९९० वंतर 'खाडजा' धोरण स्विकारले गेले, अस्थिर राजकीय परिस्थिती निर्माण झाली या सगळ्या घटनांचा परिणाम मानवी जीवनावर मोठ्या प्रमाणात झाला. मानूस मानुषाची ऐवजी पैशाभोवती केंद्रीत झाला. मानसाच्या जगण्याला यंत्राचे स्वरूप प्राप्त झाले. या बदललेल्या जीवन जाणिवांचे प्रत्यंतर पठारे यांच्या कथालेखनातून येते. या बदललेल्या जीवन जाणिवांचे प्रत्यंतर त्यांच्या कथालेखनातून येत नाही तर या जाणिवा अशा का? झाल्या याचा शोध ही निव्वेडकाच्या माध्यमातून ते घेण्याचा प्रयत्न करतात. तर कधी कधी प्रश्न उपस्थित करून त्या माध्यमातून या वास्तवाची उकल करताना ते दिसतात.

फक्त समाज संस्कृतीचे वास्तवच ते मांडत नाही तर मानवी जालेवांवांचा शोध ही ते घेताना दिसतात. हा शोध घेताना ते त्यांच्या लक्षात आणतात. हा शोध घेत असताना अतिशय सरळ पध्दतीने अनुभव कथन करतात. समाज जगणाऱ्या या अनुभवात कुठेतरी उपरोधिक पध्दतीचे एखादे काळ ते वापरतात त्यामुळे पुढील अतिशय सरळ असलेला हा आशय मंतर तिरक्यापणे आणण्यात येतो. याचे कारणही त्यांच्या लेखन विषयक भूमिकेत सरळते कायम ते म्हणतात. मानुषा जगण्याचे वर्तमान हा मला भाष्या कुजुल्लाचा काळा वाटत आलेला आहे. भूल आणि भविष्याचा जेव्हा जेव्हा मी विचार केला आहेन तोही वर्तमान समाजातून घेण्यासाठीच. जगण्यातल्या गुंतागुंतीचा वेप घेताना पुष्कळ ठेका बसतात. पुष्कळ धडपडावे लागते, पुष्कळ भ्रमविणस होतात. ते सारे लेखनात येते. आपल्या भोवतालची विराट रानटी व्यवस्था आपल्याला समाज वृक्ष लावूनच होत असते च

समाज संस्कृतीतील ज्योत्स्ना मांडणाऱ्या कथा लेखक रंगनाथ पठारे

डॉ. कैलास कुलकर्णी जीवनदीप दैर्घ्यिक संस्था संचालित, कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, खडो ना. भतापूर जि. ठाणे.

दूरभाष : ९९२३९९२३९०

६६

१९९० वंतर 'खाडजा' धोरण स्विकारले गेले, अस्थिर राजकीय परिस्थिती निर्माण झाली या सगळ्या घटनांचा परिणाम मानवी जीवनावर मोठ्या प्रमाणात झाला. मानूस मानुषाची ऐवजी पैशाभोवती केंद्रीत झाला. मानसाच्या जगण्याला यंत्राचे स्वरूप प्राप्त झाले. या बदललेल्या जीवन जाणिवांचे प्रत्यंतर पठारे यांच्या कथालेखनातून येते. या बदललेल्या जीवन जाणिवांचे प्रत्यंतर त्यांच्या कथालेखनातून येत नाही तर या जाणिवा अशा का? झाल्या याचा शोध ही निव्वेडकाच्या माध्यमातून ते घेण्याचा प्रयत्न करतात. तर कधी कधी प्रश्न उपस्थित करून त्या माध्यमातून या वास्तवाची उकल करताना ते दिसतात.

ती बदलण्यासाठी या विचारांचा याच भाषणासाठी सरळपणे आपण काही काळ हाकत नाही तेव्हा एक प्रकारच्या आत्मविश्वासा व आत्मपटीकेचा स्वर त्यात आपण शिरके होतो. आपली मारी प्रतिस्पर्धाच तिरकस होते. माणुसच रंगनाथ पठारे यांचे एकूण लेखनच तिरकसपद्धतीचा सरळसा ठरते.

सगळ्या व्यवस्थेसमोर माणूस कसा हातबल झाला आहे याचे चित्रण त्यांच्या कथालेखनातून घेते. या व्यवस्थेचा बाकी माणूस कसा ठरत आहे याचे चित्रण ते कथेच्या माध्यमातून करतात. शासकीय संस्थेतील अशास्त्र किंवा शास्त्राच्या पातळीला गेला आहे. याची मांडणी 'क' गोपीनाथ यांचा विषयी एक आठवण' या कथेतून त्यांनी केली आहे. तीन 'म' भोवती फिरणारी सरकारी संस्थेची मानसिकता व त्याच्या समोर हातबल झालेला माणूस 'देवराय खांडे' या व्यक्तिरेखेच्या माध्यमातून ते उघा करतात. मग ही कथा फक्त देवराय खांडे व त्यांच्या पत्नीची न राहता, समस्येने जेतकरी वर्गाची होते. पहात हाताने चाकविणारा हा माणूस या संस्थेसमोर कसा हातबल झाला आहे, गरजेपोटी आपल्या बाबकोला दुसऱ्याच्या स्वाधीन कसे करावे लागते व त्याच्या गरजेचा किंवा दबलेपणाचा ही सरकारी संस्था कसा फायदा घेते याचे चित्रण ते करतात. कथाकाराच्या भूमिकेतून ही कथा इथेच संपते पण पठारे यांना या व्यवस्थेतील फोलपणा अधोरेखित करावयाचा आहे. म्हणून सरकारी संस्थेतील ज्या लोकांना या तीन 'म' जुळवून घेता आले नाही त्यांचे जीवन व जे या तीन 'म' शी जुळवून घेऊन जीवन जगले त्यांचे जीवनही ते निवेदकाच्या माध्यमातून मांडतात. गोपीनाथ एकटा आला आणि एकटा गेला चार माणसं त्याचं नाव घेतील आणि त्याला विसरून जातील. बाकी काय ?

पण शंकरने या सगळ्या परिस्थितीशी जुळवून घेतले मी मात्र पुर्ण सुरक्षित आहे. माझं सगळं ठीक झालंय पैसा आहे. घर झालंय मुलं रांगेला लागलीयेत अखेरीस आयुष्यात काय पाहिजे ?

यासारखे निवेदकाचे भाष्य त्यांच्या कथालेखनात जागोजागी सापडते. रंगनाथ पठारे यांच्या निवेदकाविषयी प्रभाकर बागले यांनी नोंदविलेले

निरीक्षण अतिशय महत्वाचे आहे ते म्हणतात, या निवेदकाची प्रकृती समावाधिपुत्र आहे. अंतर्मुख होण्याच्या प्रचंड क्षमता असूनही त्याला जाणीव बहिर्मुख व्हावेसे पारते. आणि हे स्वाभाविक आहे. कारण बहिर्मुख होऊन तो जी निरीक्षणे नोंदवतो, ती त्याच्या अंतर्मुख होण्याला आशय पुरवित असतात. दुसरे अंतर्मुख होणे म्हणजे स्वतःलाच कोणे असते. हा निवेदक वासावाला कोरतो आणि अंतर्मुख होऊन भाष्य करताना दिवतो. तो सुशिक्षित सुसंस्कृत व प्रगल्भ असल्यामुळे त्याची संवेदनशीलता अतिशय तल आहे या प्रमाणेच 'जनसेवक मंडळी', 'मटाणा ते मटाणा' यासारख्या काही कथांमधून त्यांनी शिक्षण क्षेत्रातील राजकारण, संस्था संचालकाचा स्वतःच्या म्यार्यासाठी या संस्थाचा कसा वापर केल्या जातो, शिक्षणसंस्थेच्या माध्यमातून आपले नातेवाईक व कार्यकर्त्यांचे शिस्तसंबंधाची जोपासना कशाप्रकारे केली जाते याचे चित्रण ते करतात.

रंगनाथ पठारे यांच्या सगळ्या कथालेखनावर एक दृष्टीक्षेप टाकला तर एक गोष्ट प्रकटनि जाणवते ती म्हणजे समाज संस्कृतीतील प्रत्येक घटकावर ते प्रकाश टाकतात. माणसाच्या जगण्याला आलेले शुद्धपण ते त्यातून अधोरेखित करतात. ही सगळी व्यवस्था शेवटी पैशाच्या भोवती कशी केंद्रीत होते याचे चित्रणही ते करतात. पैसाजवळ आल्यानंतर सामान्य माणूसही कसा बिघडतो याचे चित्रण त्यांनी 'काही खरं नाही' या कथेतून केले आहे. जातीयता वाढविण्यासाठी श्रीमंत लोक कसे जबाबदार आहेत याचे चित्रण 'मजहबची वस्ती' मध्ये येते.

रंगनाथ पठारे हे ज्यापद्धतीने समाज संस्कृती मधील फोलपणा मांडतात त्याचप्रमाणे मानवी जीवनात झालेले बदल व आजच्या मानवी जीवनाचे चित्रण ही ते करतात व हे करित असताना पात्राच्या संवादातून तर कधी निवेदनातून येते. उदा. एकतर हल्लीच्या काळात प्रेम वगैरे या अगदी हास्यास्पद गोष्टी झालेल्या आहेत. कोणासाठी जीव टाकणं या कुढणं असलं काही करायला हल्ली वेळ कोणाला? आणि गरजच नाही त्याची? प्रेम कशासाठी करायचं? त्याचा अंतिम हेतू काय? तर बाई बरोबर झोपणं त्याच्यासाठी हल्ली इतक्या

ऑक्टोबर-नोव्हेंबर-डिसेंबर २०१९ | ४४

कटकटी करण्याची गरज भासत नाही. माझ्यासारख्या अनेकांचा अनुभव आहे हा किंवा किती सरळसोप जमाना आहे, त्याचा सरळ फायदा घ्या ना! जुन्या कादंबऱ्या खांडेकर वगैरे यांचं हळवं ध्येयवादी प्रेम दुरणं हे आता इतिहासात गेलंय. त्याची गरज संपली. प्रेमासंबंधी ज्या पद्धतीने चित्र लेखकाने उभे केले त्याचपद्धतीने लालसा, स्वार्थी, नवरा बायको यांच्यातील संबंध प्रियकर - प्रेयसी यांचे संबंध याचे वास्तवही ते मांडतात. 'शरद पवार एक खानदानी भित' व 'काही खरं नाही' या दोन कथांमधून त्यांनी मराठा समाजातील खानदानीपणातील फोलपणा मांडतात. मानवी जीवनाची सर्वांगीण चिकित्सा करताना पठारे यांची कथा, कथनाचे सगळे सामर्थ्य जोखते, कथन गुणांच्या बाबतीत चिरनूतन ठरते, आपल्या काळावर व हासावर उपरोध-उपहासाचे शस्त्र उगारते, संवेदनक्षम बनवते.

कथालेखनाच्या माध्यमातून ज्यापद्धतीने 'समाज संस्कृती' तील फोलपणा त्यांनी मांडला त्याचप्रमाणे कथालेखनाचे विविध प्रयोग करून त्यांनी आपले 'प्रयोगशीलतत्व' ही त्यांनी सिध्द केले. ज्या पद्धतीने त्यांनी कथालेखनासाठी विविध विषय हाताळले त्याच पद्धतीने विविध प्रयोग ही कथा लेखनात केले. ना. सी. फडके यांनी सांगितलेल्या लघुकथालेखनाच्या उलट कथा त्यांनी लिहिली. तोच

प्रयोग त्यांनी 'ईश्वर मुतात्म्यास शांती देवो' याकथेत ना. सी. फडके यांनी सांगितलेल्या मंत्राच्या विरोधात ही कथा त्यांनी लिहिली. 'प्रारंभ' 'मध्य' आणि 'शेवट' या शीर्षकाखालीच त्यांनी कथा लिहिली तसेच 'चोखोबाच्या पाती' या कथेमध्ये कथालेखनात चोखोबाचे अभंग घेऊन चोखोबा सोबत घेऊन पंढरपूर मध्ये चोखोबाचा फोटो घेण्यासाठी जातात व तिथे आजच्या पंढरपूरचे वास्तवदर्शी चित्र उभे करतात तसेच पददलित समाजाचे आजचे चित्र व तत्कालीन समाजाचे चित्र मांडतात हे सगळे करीत असताना चोखोबाचे अभंगमध्ये पेरतात.

ज्यापद्धतीने लेखनात विविध प्रयोग करतात त्याचप्रमाणे निवेदन पद्धतीचे विविध प्रयोग ते करतात. उदा. 'मोडलेल्या नायकाची स्वप्ने' या कथेतील निवेदक 'पूर्वी एकदा' अशी सुरुवात करून बालपणीच्या घटना सांगतो तर 'परवा एकदा' अशी सुरुवात करून वर्तमान सांगतो पूर्वी एकदा नंतर परवा एकदा नंतर पुन्हा पूर्वी एकदा पुन्हा परवा एकदा अशा पद्धतीने कथा पुढे जाते.

प्रयोगशीलतेच्या दृष्टीने 'स्पष्टवक्तेपणाचे प्रयोग' 'तीव्र कोमल दुःखाचे प्रकरण' हे दोन कथासंग्रह पाहण्यासारखे आहेत. वरील सर्व गुण वैशिष्ट्यांमुळेच रंगनाथ पठारे यांनी मराठी कथेत आपले स्वतःचे स्थान निश्चित केले आहे.

संदर्भ सूची : १. पठारे रंगनाथ, सत्ताची भाषा, शब्दालय प्रकाशन, श्रीरामपूर, आवृत्ती दुसरी, २०१४, पृ.क्र १६४. २. बागले प्रभाकर, साहित्य आणि सांस्कृतिक संवेदन, शब्दालय प्रकाशन, श्रीरामपूर, पहिली आवृत्ती, २०१४, पृ.क्र २६६ ३. पगार एकनाथ, संपा. कौमालगतचा प्रवास, लोकवाङ्मय गृह, पहिली आवृत्ती, सप्टें २००९, प्रस्तावना पृ.क्र ५३

शब्दाली प्रकाशन पुणे अंतर्गत प्रकाशित होणारे सक्षम समीक्षा त्रैमासिक

अशी पाठवा वर्गणी

मनी ऑर्डर / धनादेश / धनाकर्ष संपादक 'शब्दाली प्रकाशन' या नावाने किंवा मेल ट्रान्सफरने जमा करावयाची असल्याची 'बँक ऑफ महाराष्ट्र, कर्वेनगर, पुणे' या शाखेत जमा करावी.

खाते संपादक : शब्दाली प्रकाशन, खाते क्र. : 60058138435/IFCS Code - MAHB 0000970

वार्षिक वर्गणी : ४००/- (व्यक्ती), ४५०/- (संस्था),

पंचवार्षिक : २०००/- (व्यक्ती), २२५०/- (संस्था)

ऑक्टोबर-नोव्हेंबर-डिसेंबर २०१९ | ४५